

A telepfelszámolás víziója és a valóság

—

A telepfelszámolási program tapasztalatai Kisvaszáron

KLM 709

2013. március 25.

Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS	3
KUTATÁSMÓDSZERTAN	4
I. KISVASZAR BEMUTATÁSA	6
I.1. A település múltjának bemutatása	7
I.2. Kisvaszar térségi kapcsolatai	8
I.3. Demográfiai adatok	9
I.4. A település statisztikai adatainak összesítése	9
I.5. Kisvaszar egyéb jellemzői	11
II. A ROMA TELEPEKEN ÉLŐK LAKHATÁSI ÉS SZOCIÁLIS INTEGRÁCIÓS MODELLPROGRAMJÁNAK BEMUTATÁSA	12
II.1. A program előzményei	12
II.2. A pályázatkészítés folyamata, eredményei	13
II.2.1. Szociális integrációs elemek	14
II.2.2. Lakhatási integráció elemei	14
III. A PROGRAM GYAKORLATI MEGVALÓSULÁSÁNAK ISMERTETÉSE	17
III.1. Az építkezések részletei	17
III.2. Mentori tevékenység	18
III.3. A program során kibontakozó konfliktusok	19
IV. A PROGRAMOT MEGELŐZŐ, A KÖZVETLENÜL UTÁNA KIALAKULT, ÉS A JELENLEGI HELYZET	21
IV.1. A program előtt	21
IV.2. Közvetlenül a program után	22
IV.3. Jelenlegi körülmények	24
V. A PROGRAM ÉRTÉKELÉSE	27
V.1. Megoldási javaslat	30
Összegzés	33
Mellékletek	34
Felhasznált irodalom	58

BEVEZETÉS

Dolgozatom fókuszába egy Kisvaszaron lebonyolított telepfelszámolási programot állítok, melynek legkiemelkedőbb eredménye, hogy 9 roma család, mely 2005-ben még romos kunyhókban élt, újjépítésű lakásokba költözhetett 2006-ra. Úgymond „mélyfűrást” végzek a témában, s ezzel kívánok rávilágítani az ilyen típusú projektek nehézségeire a hasznos eredményeik mellett.

Témaválasztásom egyik legfőbb oka, hogy volt lehetőségem a program lebonyolításakor valamelyest követni az eseményeket. Emellett a társadalom véleménye, úgy gondolom, nagyon megoszlik azt a kérdést illetően, hogy az állam milyen mértékben támogassa a romákat, illetve, hogy támogassa-e egyáltalán őket. Ehhez fűződő véleményem az, hogy itt egy nagyon komoly problémáról van szó, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni lévén, hogy a cigányság a legnagyobb kulturális és etnikai kisebbség Magyarországon. A téma tehát ma is aktuális, hiszen a telepfelszámolás kérdése korántsem lezárt, az ezzel foglalkozó pályázatok, programok pedig nem sok esetben tekinthetők sikeresnek. Az ország számos területén találhatóak még romatelepek, melyek alaposan kidolgozott, szakértők által összeállított programok segítségével felszámolhatóak lennének.

A dolgozatban tehát *A roma telepeken élők lakhatási és szociális integrációs modellprogramja* című pályázat folyamatát követem nyomon. Bemutatom a pályázatkészítési procedúrát, a pályázat eredményeit és megvalósítását. Emellett ismertetem a programban résztvevő családok életkörülményeit a különböző periódusokban: a projekt előtt, közvetlenül utána, valamint beszámolok jelenlegi helyzetükről is, ezzel mintegy kontrasztot állítva az egyes időszakok közé. Felvázolom a projekt hiányosságait és erősségeit, a benne rejlő veszélyeket és lehetőségeket.

Több szemszögből is megközelítem a témát a mélyreható elemzés érdekében. Kutatásom keretein belül interjút készítettem többek között a programban résztvevőkkel, az abból kimaradt személyekkel, de a minisztérium által kirendelt mentorral is. Mindez nagyban hozzásegített ahhoz, hogy alaposan megismerhessem a program részleteit és az arról alkotott különböző álláspontokat. Ezenkívül az interjúkon elhangzott információk azt is lehetővé tették számomra, hogy árnyalhassam a saját – témáról alkotott – véleményemet.

A dolgozatom zárásában kifejtem saját megoldási javaslatomat.

KUTATÁSMÓDSZERTAN

Kutatásom alapjait interjúk képezik. Az interjúalanyok igen változatosak, ugyanis meg kívántam szólaltatni dolgozatomban azokat, akik részt vettek a programban, de azokat is, akik nem. Több célom is volt a kutatással. Az egyik, hogy feltárjam, hogyan élték meg a résztvevők a programmal járó változásokat. Fényt kívántam tehát deríteni a kedvezményezettek életkörülményeinek változásaira, és véleményeik által rámutatok a program előnyeire, s hátrányaira egyaránt. E szándékból 8 alannal készítettem interjút, akik új ingatlant kaptak a program keretein belül. A kilencedik családot ugyan nem volt módom meginterjúvolni, de véleményem szerint így is elég információhoz jutottam a konzekvenciák levonásához. Mindegyik interjúalanytól megkérdeztem, beleegyezik-e nevének és néhány adatának feltüntetésébe, és ugyanazon kérdéseket tettem fel valamennyiőjüknek, ezek a következők:

1. Milyenek voltak az életkörülményei 2004-ben?
 - a. Milyen ingatlanban lakott?
 - b. Milyen volt az ingatlan felszereltsége?
 - c. Milyenek voltak a mindennapjai ebben a lakásban?
 - d. Mennyi volt ekkor a jövedelme?
 - e. Volt munkája? Ha igen, mi?
 - f. Hány gyermeke volt ekkor?
 - g. Mire vágyott leginkább ebben az időszakban, mire volt szüksége?
 - h. Milyen volt ekkor a falu közösségi élete? Milyen programokra járt el szívesen?
 - i. Elégedett volt ekkor a polgármester munkájával?
2. Mit érzett, amikor megtudta, hogy részt vehet a programban és új ingatlant építenek Önnek/családjának?
 - a. Milyen érzés volt látni a program megvalósulását, az építkezést?
 - b. Részt vett az építkezésben?
 - c. Ön szerint megfelelően zajlottak a munkálatok?
 - d. 2005-2006-ban várta már, hogy felépüljön ingatlana?
 - e. Ön szerint a többi ember hogyan gondolkodott arról, hogy Ön a programba bekerült?
3. Milyen érzés volt, amikor átadták Önnek az ingatlant?
 - a. Milyenek voltak az első napok az új ingatlanban?
 - b. Melyek voltak a legnagyobb különbségek a korábbi ingatlanához képest?

- c. Mit gondol arról, hogy a program egy fontos eleme, a munkahelyteremtés nem valósult meg?
 - d. Ön mit hiányol a programból? Mit tart előnyének, jó eredménynek?
4. Tesz valamit most az ingatlanának megóvása érdekében, költ rá valamennyi pénzt?
- a. Jelenlegi ingatlanának fenntartási költsége több mint az előzőnek?
 - b. Igénybe venné családi gondozó segítségét?
 - c. Nagy gondot fordít a pénz megspórolására, takarékoskodásra?
5. Milyen pozitív/negatív változást jelentett az életében ez a program?
6. Milyen programban venne részt szívesen?
7. Mennyire elégedett most az önkormányzat munkájával, megfelelően képviselik az érdekeit?

Az interjúk közben jegyzeteket készítettem, s igyekeztem a válaszokat szó szerint feljegyezni. Tájékoztattam az alanyokat arról, hogy nem szeretném sok idejüket igénybe venni, valamint, hogy mindenképpen szeretném, hogy kérdéseimre őszintén válaszoljanak. Általánosságban véve azt tapasztaltam, hogy közvetlenül viselkednek velem az emberek, mégis kissé nehéz volt beszédre bírni őket. Úgy tűnt, bármi másról szívesebben beszélnének, ami nem a tárgyhoz tartozott. Persze volt kivétel, de alapvetően bővebb válaszokra számítottam. Ennek érdekében volt olyan kérdés, melyet megismételtem az esetleges bővebb kifejtés reményében, de ez sem járt mindig sikerrel.

Két, a programból kimaradó személlyel is készítettem interjút. Egyikőjük Tkálec István, 42 éves házasságos férfi, aki 1995 óta él Kisvaszaron, 2010 óta képviselő, majd alpolgármester, most pedig falugondnok. A másik alany pedig inkognitóban kívánt maradni. Nekik ugyanazon kérdéseket tettem fel egy kivételével, melyet a második interjúnál jelöltem, ezért került a két interjú egy mellékletbe. Ezek a beszélgetések alapvetően abban voltak segítségemre, hogy betekintést nyerjek a falu viszonyaiba, konfliktusaiba, a kimaradtak nézőpontjába.

Kutatásom másik fontos célkitűzése volt, hogy minél több információt gyűjtssek a települészámolási programról, és így megismerhessem annak részleteit is, méghozzá több szemszögből. Ebből az indíttatásból készítettem mélyinterjút Kovács Mónikával – Kisvaszar polgármesterével – és Matern Évával – a program folyamán Kisvaszarra kirendelt mentorral. A velük készült interjúkat különösen fontosnak tartom, hiszen ők rendelkeznek a legnagyobb rálátással a programra.

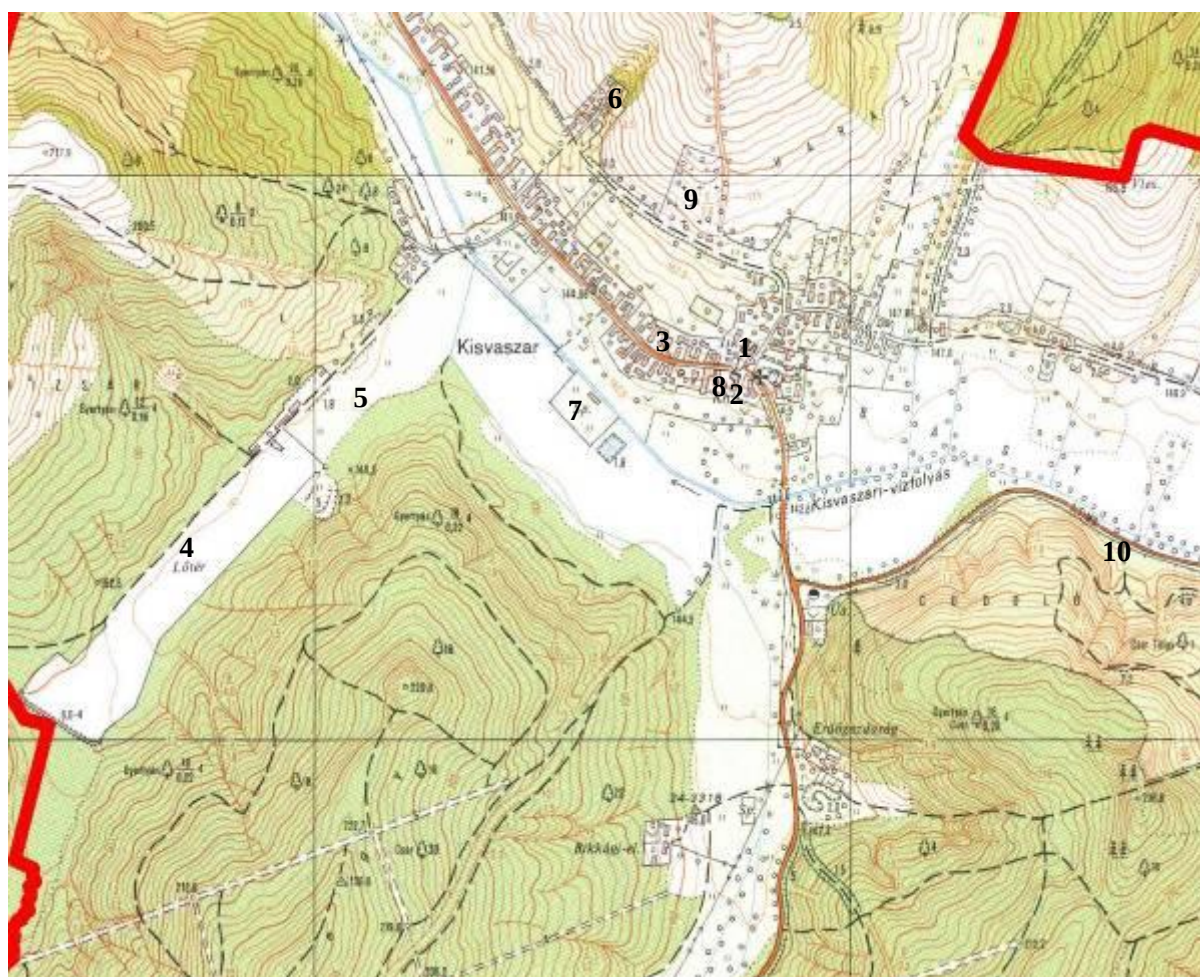
Annak érdekében, hogy a falu múltjáról hiteles információkat nyerjek, meginterjúvoltam egy idős, tősgyökeres kisvaszari lakost, Imhoff Józsefet.

I. KISVASZAR BEMUTATÁSA

Ebben a fejezetben Kisvaszar bemutatásával adok alapot dolgozatomnak. Meghatározónak tartom a település adottságainak, történetének megfelelő ismeretét a program vonatkozásában.

Kisvaszar Baranya megye északi részén, a Baranyai-hegyhát északi peremén, a kisvaszari vízfolyás völgyében található. A falu Pécestől, a megyeszékhelytől, mintegy 45 km-re északra, Dombóvár városától délkeleti irányban 16 km-re fekszik. A Kisvaszarthoz legközelebb eső nagyobb város Komló, melyet a településtől déli irányban 12 km-t megtéve érhetünk el. A legközelebbi falu Tékes, Kisvaszartól 3 km távolságra található ÉNy-i irányban.

Az Árpád-háziak óta lakott település nevét az 1328-ban írott források *Vossary*, *Veszar* formában említik először. A XV–XVI. században a Babocsay, majd a Laczkó család birtoka volt. A török megszállás alatt rejtekhelyet adó községben később, 1750 körül tolnai németek telepedtek le. Kézműiparuk révén virágzott fel a fazekasság, a cserépedény- és agyagkályhakészítés. Nevezetes, nagyvadban gazdag vadászhely hírében állt, itt található herceg Eszterházy Pál vidéki kastélya is. Az alábbi 1-es számú kép a települést ábrázolja.

1. kép

1. Óvoda (volt iskola épülete)	6. Vízmű (0173/1 hrsz.)
2. Kultúrház	7. Sportpálya
3. Orvosi rendelő	8. Polgármesteri hivatal
4. Régi lőtér	9. Temető
5. Vízmű (016/1 hrsz.)	10. Forrás

A cigányság korábban a falu feletti dombokon élt, majd a háború után költözött be a kitelepített svábok által elhagyott házakba. Ma már a falu minden pontján élnek cigány családok, hét utcájából négy pedig csak általuk lakott. A háború utáni kitelepítések hatására a német többségű falu etnikai összetétele tehát megváltozott, és noha 1950-ig Ág, Tékes és Szalatnak körjegyzőségi székhelye volt, szerepét később fokozatosan elvesztette.

A településen élők nagy részének nincsen állandó munkahelye, s a gyermekek után járó szociális juttatásokból élnek. Sajnos sok esetben a túlzott gyermekvállalás is a fenti juttatások kihasználása miatt van. A legnagyobb helybéli foglalkoztató a Mecseki Erdészeti Rt. Az önkormányzat közcélú, közhasznú és közmunkásoknak ad munkát, évente változó mértékben. Ezen kívül kisebb családi vállalkozások működnek Kisvaszaron, régebben pedig falusi iskola is működött (jelenleg Vásárosdombóra járnak a gyerekek). Gyönyörűen rendben tartott település volt, a helyi hagyományok, mint a szüreti bál évenként megtartott ünnepség volt. Ezt sajnos a manapság már nem tartják meg. 2007-ben többek között falufejlesztő célokkal megalakult a Kisvaszarért Egyesület, 2010-ben a Kisvaszari Gyermekekért Alapítvány.

Kisvaszar vonzó táji környezete adottságai ellenére igen kedvezőtlen infrastrukturális adottságokkal rendelkezik. Buszjárat csak Vásárosdombó irányában van, ugyanis a Komló felé közlekedő járatokat a Volán a gazdaságtalan kihasználtságra hivatkozva megszüntette 2006-ban. Ez egy nagyon kedvezőtlen döntésnek minősült, hiszen 5 falu – Kisvaszar, Vásárosdombó, Gerényes, Tékes és Ág – lakosainak is szüksége lenne arra, hogy kihasználhassák a város lehetőségeit. Több kezdeményezés is történt ezen járat visszaállítására, hiszen pl. Kisvaszaron 22 képzett bolti eladó van, és ők élhetnének a Komlón található munkalehetőségekkel, de ezek nem vezettek semmilyen eredményre.

I.1. A település múltjának bemutatása

Ahogy az a kutatómódszertanban említettem, a falu korábbi helyzetéről való hiteles információnyerés érdekében, meginterjúvoltam egy tősgyökeres kisvaszari lakost, Imhoff Józsefet. 1933-ban született Kisvaszaron, de a maga 79 évével még mindig fiatalosan jelenik meg. Erkölcös nevelést kapott, igazi úriember, de sajnos az a tendencia, hogy az általa

képviselt értékek manapság már egyre inkább kihalóban vannak. Beszélgetésünk alatt olyan érzésem volt, mintha visszamentünk volna az időben. Azon kérdésemre, hogy mennyire emlékszik még a település korábbi állapotára, a következő választ kaptam:

„Gyönyörű, nem volt traktor, autó. Az utcákat felseperték, nem volt por. Az emberek lovaskocsival jártak. A legszebb utca a Móricz Zsigmond utca volt. (Megjegyzés: ez a romatelep-felszámolás egyik utcája.) Egy szemetet sem lehetett volna elejteni. A fiatalok rendezvényeket tartottak, nem volt veszekedés. Három bál volt havonta, de szerették egymást az emberek, nagyon összetartottak. Szokás volt a templomba járás húsvétkor és jeles napokon. A környező településekről gyalog jártak be Kisvaszarra. Nem voltak viták, szépen éltünk.”¹

Ez is alátámasztja tehát, hogy a falu nem volt mindig leromlott állapotban. Az interjúalany elmondásából kiderült még, hogy Kisvaszaron „1929-ben csinálták meg a villanyt, és ’39-ben a kövesutat”, de szóba kerültek a falubéliek kitelepítés, illetve kilakoltatás hatására megváltozott életkörülményei, viszonyai és igényei is.

I.2. Kisvaszar térségi kapcsolatai

A kistérségek rendszere az egész ország területét lefedő (nem közigazgatási), megyehatárokat át nem lépő rendszer, amely a települések közötti valós munka-, lakóhelyi, közlekedési, középfolki ellátási, stb. kapcsolatokon alapul.²

A település a Sásdi kistérség része, mely a megye 9 kistérsége közül kiterjedése (384 km²) alapján a hatodik legnagyobb, népessége (15248 fő) alapján az egyik legkisebbnek mondható. A régió kevésbé sűrűn lakott kistérségnek számít a megyén belül (40 fő/km²). A kistérség tájhatárokra fekszik, különböző tájegység-részeket fog össze, domborzatilag erősen tagolt. Az egy várost és 26 községet felölelő, mintegy 16 ezer lakosú kiskörzet lakosságának 20%-a él a körzet központjában, Sásdon.

A Sásdi kistérség a megye legkedvezőtlenebb mezőgazdasági adottságú térsége, inkább csak az – egyébként jó fejlődést produkáló – állattenyésztésre alkalmas. A kistérség Dombóvár és a Zselic háttereként jelenik meg az ország turisztikai térképén. Szálláshely- és vendéglátó kapacitása hiányos, a kistérségen belüli, kelet-nyugati irányú mozgás lehetősége korlátozott. Vonzásadottságai hosszú távon a gyalogos-, lovas-, vadász- és horgászturizmus fejlesztését teszik lehetővé, jelentős jövedelmeket azonban valószínűleg a turizmus sem fog hosszabb távon generálni a térségben. A levegőminőség terén csupán a helyi szennyező források

¹ Az egész interjú megtalálható az 1. mellékletben.

² <http://www.baranyapaktum.hu/dokumentum/20100525/ofatersegijo.pdf> 12. oldal, letöltés dátuma: 2013-03-21

okoznak problémát. Nagy gond itt is a hulladékgazdálkodás és a közműháló. A 10 ezer lakosra jutó lakások száma a megyén belül a Sellyei kistérséget „megelőzve” itt a legkedvezőtlenebb, a vezetékes gáz bekötési arányát vizsgálva a hatodik helyen áll, a közüzemi vízhálózatba bekötött lakások száma átlagosnak mondható, a szennyvízcsatorna-hálózatba bekötött lakások %-os arányát tekintve a megyén belül, a Sellyei kistérségnél jobb arányt mutatva, de ebben a kistérségben az egyik legrosszabb a helyzet. A kistérségben a regisztrált munkanélküliek arányát tekintve (13,1 %) a megyén belül csak a Sellyei és a Szigetvári kistérség mutat rosszabb arányt.³

I.3. Demográfiai adatok

Kisvaszaron a lakosság száma jelenleg 364 fő, ebből a 18 éven aluliak száma magas, 110 fő körül mozog. 106 halmozottan hátrányos helyzetű gyermek él a településen, és 66 fő részesül foglalkoztatást helyettesítő támogatásban. A helyi foglalkoztatottság tehát rossznak mondható, kb. 57 %-os a munkanélküliség. A helyiek főleg Komlón, Pécsen, valamint Dombóváron találnak munkalehetőséget, elsősorban a nagyobb multinacionális bevasárlóközpontokban.

Az előregedés jelentős problémákat vet fel, a helyzetet súlyosbítja, hogy az 50 és 60 év közötti korcsoport sok tagja rokkantnyugdíjas. Emellett az elmúlt évek statisztikai adatait vizsgálva megállapítható, hogy egyre nagyobb mértékű az elvándorlás a településről.

Bár Kisvaszar sváb falu, tiszta sváb család már nem él itt. Igen nagy számban szegény sorsú cigánycsaládok lakják, a roma népesség aránya 60 % körül mozog. A falu közösségi életében a vallás központi szerepet játszik, az itt élő emberek túlnyomó többsége katolikus vallású.

I.4. A település statisztikai adatainak összesítése

Az alábbi 1. táblázatban szereplő adatok 2003-ban lettek összesítve, mivel ebben az évben készültek utoljára komolyabb felmérések. Azért tüntetem fel ezeket az adatokat, mert nem sok tekintetben történtek azóta jelentősebb változások.

Megnevezés	Kisvaszar	Sásdi kistérség	Baranya megye
Terület (ha)	20,35	384	4429
Lakónépesség az év végén (fő)	332	15248	402260

³ http://www.baranya.hu/doksik/content/fejlesztési_koncepcio/bm-terfejl-program.pdf 13-16. oldal, letöltés dátuma: 2013-03-21

Vállalkozás (Kft./szöv./Bt./egyéni)	-	1203	41881
Vasútállomás	-		
Postahivatal	-		
Benzinkút	-		
Piac	-		

1. táblázat, forrás: KSH évkönyv (2003)

Az önkormányzat tulajdonában álló közintézmények a következők: polgármesteri hivatal, óvoda, orvosi rendelő, kultúrház.

I.5. Kisvaszar egyéb jellemzői

Kisvaszar területhasználati megosztása a következő: közigazgatási területe 2035 hektár, ebből 1972 hektár külterület és 63 hektár belterületi rész.¹²

A Kisvaszar közigazgatási területére eső teljes úthálózat hossza 34,8 km, ebből a Baranya Megyei Közútkezelő Kht. 4 km szilárd burkolatú utat kezel a területen.¹³ A burkolt utak minősége a belterületen elfogadhatónak, a külterületeken rossznak mondható. A Baranya megyei Állami Közútkezelő Kht. kezelésében levő útszakaszt (6546. számú közút) folyamatosan javítják, kátyúzzák.

A buszos tömegközlekedés helyközi, napi 8 alkalommal érinti a települést. Kerékpárút nincsen a településen. A gyalogosközlekedés csak részben tekinthető biztonságosnak.

A települést átszelő közút forgalma napközben átlagosnak tekinthető, átlagos teher- és mezőgazdasági forgalommal. A zajterhelés és a levegőszennyezés szintén átlagosnak mondható. Éjszakai forgalom nem terheli a települést. Elkerülő utat nem terveznek építeni a közeljövőben. Vasútvonal nem érinti a települést, legközelebb Vásárosdombón van vasúti megállóhely.

A település ivóvízellátása az 1977-ben fúrt 1 db kútról, felszín alatti vízbázisból történik. A kút Kisvaszaron, az úgynevezett Lötéren található. A község ivóvíz szükségletét teljes egészében saját kútjából elégíti ki. Az ivóvíz szolgáltatója a településen a Komlóvíz Kft.¹⁴ A háztartások 86 %-a be van kötve az ivóvízhálózatba (92 háztartás). Az elosztásra

¹² A 2. és 3. számú mellékletben található egy-egy részletes táblázat a település fontosabb területhasználati arányairól és a külterületi területhasználatról.

¹³ A 4. számú mellékletben található egy táblázat a településen található közúthálózat megoszlásáról.

¹⁴ Komlóvíz Kft. Komló, Kossuth L. u. 9.

rendelkezésre álló vízkészlet 5.100 m³ évente, ebből a lakosság fogyasztása kb. 4.600 m³, egyéb felhasználásra 500 m³ víz áll rendelkezésre. A településen 5 db közkút található.

A község villamos energia ellátása Dombóvár irányából, 0,4 kV-os szabadvezetékű hálózatról történik, a támszerkezetek (oszlopok) egyúttal a közvilágítási lámpatestek hordozói is. A településen energetikai korszerűsítés keretében a közvilágítás korszerűsítése során új lámpatestek felszerelése és az izzók 35 W-os energiatakarékos Energolux izzótestekre való cseréje fokozatosan történik. Kisvaszaron az elektromos energia szolgáltatója az E.ON DÉDÁSZ Rt.¹⁵

¹⁵ Pécs, Rákóczi u. 73/b.

II. A ROMA TELEPEKEN ÉLŐK LAKHATÁSI ÉS SZOCIÁLIS INTEGRÁCIÓS MODELLPROGRAMJÁNAK BEMUTATÁSA¹⁶

Ezen fejezetben a telepfelszámolási program előkészületeit, a pályázatkészítés folyamatát, és a pályázat elemeit, eredményeit részletezem.

II.1. A program előzményei

„A telepfelszámolás ügye a hatvanas évek elején került napirendre. Az átfogó politikai reformkoncepció és a 15 éves lakásfejlesztési program keretében időszerűvé vált a lakásnyomor felszámolása.”(Berey, 1991, p.108) Budapesten rendezték 2003. június 29. és július 1. között a „Romák a bővülő Európában, a jövő kihívásai” című konferenciát, amelyen nyolc közép- és kelet-európai ország vett részt, itt vetődött fel a „Roma Integráció Évtized” program ötlete. Az érintett országok miniszterelnökei 2005. február 2-án írták alá Szófiában az Évtized Nyilatkozatot, így a 2005-2015 közötti időszakot a Roma Integráció Évtizedének nyilvánították. Az Évtized Program négy fontos területet helyez előtérbe: oktatás, foglalkoztatás, egészségügy és lakhatás; célja a cigányság társadalmi és gazdasági integrációjának felgyorsítása.

A roma telepeken élők lakhatási és szociális integrációs modellprogramja című pályázatot a „Lendületben az ország” című kormányprogramban megfogalmazott célokkal összhangban hirdette meg az Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium 2005. február elején. A minisztérium költségvetésében 680 millió forint állt rendelkezése, melyből Kisvaszar 87.581.000Ft támogatásban részesült. További forrásokat is csatornázott a minisztérium a programba, Roma Oktatási Alapból 90 millió Ft-ot, összesen 370 millió forintnyi támogatást az Országos Területfejlesztési Hivatal forrásaiból, illetve pályáztak a Cities Alliance program mindegy 440 ezer dolláros forrására is. A program célja az egyes településrészek infrastrukturális felzárkóztatása, az életveszélyes körülmények megszüntetése, közterület rendezése, valamint a telepszerű körülmények megszüntetésére, új lakókörnyezet megteremtésére, telepeken élők számára lehetőséget teremteni életlehetőségeik javítására.

A megelőző kutatások (amelyek szociális, oktatási, munkaerő-piaci, lakhatási helyzetről szóltak) alapján mintegy 40 települést kértek fel a programban való részvételre. A meghívott településeknek az első körben meg kellett jelölni a beavatkozások irányait, céljait, melyek

¹⁶ <http://www.szmm.gov.hu/main.php?folderID=1055&articleID=5013&ctag=articlelist&iid=1>, letöltés dátuma: 2013-03-22

főként a szegregáció és a helyi közösség megosztottságának csökkentésére és a családok társadalmi integrációjának az elősegítésére irányultak.

II.2. A pályázatkészítés folyamata, eredményei

A pályázatiírást követően Kovács Mónika – Kisvaszar polgármestere – és Horváth Imre – a Cigány Kisebbségi Önkormányzat elnöke – lázas ötletelésbe kezdtek. Az eredeti költségvetés 143 millió Ft volt, azonban mivel hét helyett kilenc település került bele a programba, ez 87,5 millió forintra csökkent. *„Akik a programban részt vettek akkor, azok legfőképp a CKÖ-elnök és én voltunk”* – mondta Kovács Mónika a vele készített interjújában. *„A testület nemigen támogatott minket, nem vállaltak részt a munkálatokban. Talán az alábbiakat gondolhatták: „csináld meg, majd döntünk, csak bennünket hagyj békén, ez úgysem fog megvalósulni.” Emellett úgy vélem, féltek felvállalni az ilyen programmal járó konfliktushelyzeteket, így hát minden támadást, és azok elhárítását nekem kellett megoldanom.”*¹⁷ Ezt Matern Éva, a mentor is megerősítette a vele készült interjújában.¹⁸

A támogatásban Kisvaszar mellett 8 másik önkormányzat részesült, így például Dencsháza, Kerecsend, Tiszabő és Hencida. Ezeken a településeken több mint négyezren éltek telepen, vagy telepszerű környezetben, és mindegyiken más-más koncepciót dolgoztak ki az ott élők helyzetének javítására. Kisvaszaron és Kerecsenden a telepek a településeken belül létrejött szegregált településrészeket, például külön utcákat jelentenek, ahol a lakhatási körülmények és az infrastruktúra a település egészétől jelentősen elmaradott állapotban van. Kisvaszaron a következő utcákkal azonosíthatjuk a telepszerű környezetet: Nagyerdő, Móricz, Malom és Várhegy utca.¹⁹ A támogatásra kijelölt településeken megvalósuló helyi programok vezetői a helyi önkormányzatok voltak, de szükségszerű volt a cigány kisebbségi önkormányzatok és civil szervezetek bevonása is, illetve a családok aktív együttműködése. A koordinációs munkát mentorcsoport segítette, amely szociálpolitikai szakértőkből és szociális munkásokból állt, feladatuk a program alakítása és megvalósítása volt. A kivitelezésre közbeszerzési pályázatot írt ki az önkormányzat.

¹⁷ A Kovács Mónikával készített interjú teljes terjedelmében megtalálható az 5. mellékletben.

¹⁸ A Matern Évával készített interjú a 6. mellékletben olvasható.

¹⁹ Ezeken a területeken az infrastrukturális ellátottság és az életminőség elmaradt a település egyéb részein megszokottól. Rossz állapotú, olykor életveszélyes házakban éltek a családok. Ezen településrészek közterületei elhanyagoltabbak voltak, rosszabb életfeltételeket nyújtottak lakóik számára. A Malom utca 1/3-ban például nem volt kiépített gázvezeték, a családok közutakról hordták a vizet. Rendszeresen felbukkantak rágcserék, patkányok is a településnek e részein.

II.2.1. Szociális integrációs elemek

- Oktatási program az általános iskola 7. és 8. osztályának elvégzésére és egyéb felnőtt képzés
- helyi oktatási intézmények fejlesztése
- közösségi ház
- munkahelyteremtés: gyógynövénytermesztés, motorfűrész-vásárlás foglalkoztatás elősegítéséhez.

A második fordulóban a szociális elemek közül, az oktatási és a munkahelyteremtésre vonatkozó programokat teljesen törölték a projektből. Megvalósult a helyi óvoda fejlesztése, bővítették az intézményt egy új csoportszobával. Emellett közmunka programban a pályázat időtartama alatt 25 főt foglalkoztatott az önkormányzat.

2. kép

A fenti 2. képen látható közösségi ház kialakítását, felszerelését, klubok és rendezvények szervezését 7 millió forinttal támogatták, továbbá a Tanoda program keretein belül iskolán kívüli foglalkozásokat, korrepetálást, tehetséggondozást, játszóházat, kézműves és zenei foglalkozásokat szerveztek a gyerekek számára. A helyi óvodában cigány származású gondnokot és két dajkát foglalkoztattak egy éves időtartamra.

II.2.2. Lakhatási integráció elemei

Ezen részprogramnak célja az elkülönült telepeken élők rossz lakhatási körülményeinek javítása. Kisvaszaron kilenc család helyzetén tudott új lakásépítéssel segíteni az önkormányzat, az ő esetükben sürgető szükség volt lakhatási körülményeiket megoldó radikális intézkedésre. 52 millió forintot fordítottak erre a célra, ezzel összesen 30 fő, köztük egy tízgyermekes család méltatlan helyzetét kívánták megszüntetni. Ezeket az ingatlanokat szociális bérlakásként használhatják a programba bevont családok, a bérleti díj összege 20ft/m² havonta.

Fontosnak tartottam, hogy választ kapjak azon a kérdésre, miszerint ki, miért került bele a programba. Kovács Mónika erre vonatkozó válasza a következő:

„Ez egy nagyon nehéz kérdés, amire így nem lehet válaszolni, inkább megpróbálom az elveket elmondani. Még több rászoruló lett volna, ez tény, de akkor mindenkinek lehetett volna adni, ami azonban akkor nem volt lehetséges. (...) A Malom úton két vályogkunyhó volt, melyekben egyedülálló emberek éltek. A minisztériumból idelátogatók jelezték, hogy ezt mindenképpen meg kell szüntetni, tehát ez már adott volt, hogy bekerül a programba. Egyértelmű volt az is, hogy a 15 m²-es romos szobából egy tízgyermekes családot ki kell költöztetni, tehát nekik is be kellett kerülniük a programba. Az is adott volt, hogy egy kiköltöztetésre váró özvegynek, akitől el akarták venni két gyermekét kapjon házat. A CKÖ-elnök (akiért a legtöbb támadást kaptam) két gyermeket nevelt életveszélyes körülmények között. (Nekik azóta még egy gyermekük született.) Természetesen azzal az eshetőséggel sem számoltam – melyekért további támadások értek –, hogy 4 család szocpolos ügyintézését kezdett el, mert építkezni szerettek volna. 1 forintért kaptak telket, segítettem nekik a hivatalos ügyintézésben, és kértem őket, hogy amennyiben további segítséget kérnek a vállalkozó személyével kapcsolatban, úgy keressenek meg, és abban is szívesen segítek. Ezzel egy család élt, akiknek az ingatlanuk fel is épült. A többiek pénzével a vállalkozó lelépett, és bírósági ügy van folyamatban. Akkoriban tehát az összes lehetőség felmérésével és a CKÖ-elnök véleményével együttesen született meg a döntés. Újabb támadás volt azonban, hogy a programba Horváth Imrének három rokona is bekerült, és új házat kaptak. (Csakhogy az akkori 85 családból 42 rokona volt, ez engem tehát semmilyen döntésben nem befolyásolt. Őszintén szólva csak utólag szereztem róla tudomást.)”

Lakásfelújításra 25 roma család esetében került sor családonkénti felmérés alapján, összesen 8,5 millió Ft értékben. Emellett pormentes burkolatot kapott egy hatszáz méteres útszakasz, járdát készítettek, rendbe tették a közterületet, valamint a településen az infrastrukturális

fejlesztések eredményeként az ivóvíz ellátás is megoldódott. Minderre 14 millió forintot biztosított a program.

A munkálatokban nem minden esetben vettek részt az érintett családok. Az infrastrukturális feladatok elvégzésére az önkormányzat közmunka programot indított. A lakásfelújításokat is az önkormányzat szervezte meg, nem a családoknak jutott egyéni pénzübeli támogatással, hanem természetben nyújtott segítséggel pl.: építőanyag beszerzéssel. A segítségnyújtás célja az alapvető lakáskörülmények kielégítését szolgáló állagmegőrzés, illetve bővítés volt.

III. A PROGRAM GYAKORLATI MEGVALÓSULÁSÁNAK ISMERTETÉSE

Az alábbi fejezet a program lebonyolításának mikéntjéről, így az építkezések részleteiről, a munkálatok folyamatáról szól. Magába foglalja továbbá a pályázat sikeres elbírálásának nyomán kibontakozó konfliktusokat is a különböző személyekkel készült interjúkkal alátámasztva.

III.1. Az építkezések részletei

A pályázat sikeres elbírálását követően a program megvalósítása 2005 júniusában kezdődött, időtartama 12 hónap volt, és a Malom utcában kezdődött. Mivel csak ilyen rövid időtartam állt rendelkezésre az építkezések befejezésére, egyértelmű volt, hogy az épületek könnyűszerkezetes technológiával fognak elkészülni, ez látható az alábbi 3. képen.

3. kép

Ezt indokoltta az is, hogy az építkezések a téli hónapokban is folytak. Ezzel egyidejűleg kiépítették az ivóvízhálózatot, így az új ingatlanokba be tudták kötni a vizet. A Malom utca bal oldalán három ingatlant bontottak le, és részben ezek helyére épült hat új ház. A Móricz Zsigmond utca jobb oldalán az önkormányzat által biztosított telken épült fel egy újabb ház.

A levezenylésért Kovács Mónika volt felelős, ő részt vett a projekt egészében: a havi jelentések elküldésében a minisztérium felé, az ellenőrzésekben, de a helyszíni bejárásokon is. Az ő tapasztalatai olvashatóak az alábbiakban.

„A pályázat elbírálását követően közbeszerzési eljárást írtak ki. A bíráló bizottság tagjai a beérkező pályázatok felbontása után értékelték az ajánlatokat, és a közbeszerzési eljárás nyertese egy teljesen ismeretlen cég lett, mivel az ő ajánlatuk volt a legkedvezőbb. Elkezdtük a pályázat megvalósítását, melyhez szükség volt arra, hogy a helyszínen tartózkodjunk. Rendkívül nagy segítség volt a minisztérium által kiküldött munkatárs, Matern Éva jelenléte, tevékenysége. Az építkezést édesapám jelenlétével napi szinten ellenőriztük. Ő egyetemi végzettséggel rendelkező kőműves szakoktató tanár, így szakmai szemmél belelátott az építkezés folyamatába, és ha bármilyen hibát észlelt, azonnal konzultált a műszaki vezetővel. Az új házak tekintetében erre nem sok esetben volt szükség, hiszen ott az alapok elkezdésétől jelen voltunk. Nem úgy, mint a felújításoknál, ahol több esetben felmérte édesapám a munkát, és reklamált az eredmény miatt. Fontos volt ez az ellenőrzés ahhoz, hogy a kivitelezés első osztályú minőségben készüljön el. Biztonságot adott édesapám magabiztos szakértelme, és az is, hogy ha valamit nem talált rendben, azt azonnal közölte, így az esetleges hibák kijavításra kerültek, a nem megfelelő mennyiséget pótolták. A költségvetés áttekintése után volt olyan, hogy megbeszéltük a lakóval, hogy ő ássa ki a vízvezeték számára az árkot, mert ez is olyan magas költséggel járt, hogy célszerűbb volt ezt az összeget más beruházásba fektetni az ingatlanánál. Természetesen a felújítások ügyében is voltak viták, mert nehéz megértetni, hogy egy cég számlával és áfával, hivatalosan kivitelez, tehát nem annyira végez el a munkát, „mint Joci, egy másik településről.”

A lakásokat 2006 májusában ünnepélyes keretek között az akkori ifjúsági, családügyi, szociális és esélyegyenlőségi miniszter asszony, Dr. Göncz Kinga adta át. Az új lakásokba elsőként a tíz gyermekes család költözhetett be, akik a beköltözést megelőzően embertelen körülmények között éltek. Beköltözéskor minden család 150 000 Ft-os támogatásban is részesült, amelyből bútorokat, berendezési tárgyakat, kályhát vásárolhattak.

III.2. Mentori tevékenység

Mint azt már a II.2.-ben is említettem, a munkálatokat mentorcsoport is segítette. A Kisvaszarra kirendelt mentor Matern Éva volt, akit szintén meginterjúvoltam a program során szerzett tapasztalatairól. Az ő elmondásából kiderült, hogy a mentorok azt követően kerültek a

telepfelszámolási programba, amikor annak már megvoltak a nyertesei, beleszólásuk az elbírálásba, vagy a feltételekbe tehát nem volt. A mentori tevékenység alapvetően arra irányult, hogy segítsen az esetleges problémák, felmerülő konfliktusok megoldásában, nyomon kövesse a folyamatokat, és beavatkozzon szükség esetén (pl. ha nem arra a célra használják fel a pénzt, amire kellene).

Matern Éva fontosnak tartotta emellett a családok megismerését: „...*elindultam, és meglátogattam őket, kapcsolatba kerültem velük, elmesélték, hogy hogyan élnek, mi a bajuk, élettörténetük, családtörténetük. Látni akartam a családok közti viszonyokat. Kiderült, hogy 2-3 nagyobb família volt, ahhoz tartoztak a családok, és ezek mentén voltak konfliktusok. Másrészt a körjegyzőséggel és a Kisvaszari Önkormányzattal is kellett tartani a kapcsolatot. (...) Folyamatosan kapcsolatban voltunk a családsegítőnek a szociális munkásával (Ildikóval, aki nagyon lelkiismeretes).*”²⁰

III.3. A program során kibontakozó konfliktusok

A telepfelszámolási program levezénylésében, de már a pályázat elkészítése körül is számos konfliktusforrás megjelent. Kezdetben sok konfrontációt okozott leginkább Kovács Mónika és a lakosság között a kedvezményezettek neveinek kihirdetése.²¹ Igen hangsúlyosan megjelent az irigység azok köreiben, akik nem kerültek fel az új ingatlant kapók listájára. „*Kihirdettük az eredményt, és elszabadult a pokol, de az igazi botrány azért váratott magára. Az első az építkezés elkezdésekor tört ki, akkor tudatosult ugyanis az emberekben, hogy a tervek tényleg megvalósulnak. A második botrány pedig akkor következett el, amikor a házak már majdnem teljesen elkészültek, és látható volt, mennyire szépek. Sokan jártak más településekről is megtekinteni őket. Ezt követően újság, tévé, feljelentés*” – mesélte a polgármester, aki ellen lejárató kampány indult bizonyos kimaradt emberek elégedetlensége miatt. Számos cikket, riportot jelentett meg a sajtó ebben az ügyben,²² de ezekre dolgozatomban nem kívánok nagyobb hangsúlyt fektetni.²³

A fent említettekről Matern Éva is hasonlóan nyilatkozott:

„... *ott volt az irigység. Azt, hogy ki került bele a programba azt a Kisebbségi Önkormányzat vezetője és a polgármester döntötték el, és ebből adódtak konfliktusok,*

²⁰ A teljes interjú a 6. mellékletnél olvasható.

²¹ Erre tettem utalást a II.2.2.-ben is.

²² Például: http://www.romnet.hu/hirek/2005/08/12/a_romatelep-botrany_tovabb_gyuruzik, letöltés dátuma: 2013-03-23

²³ Kovács Mónika interjújában az 5. mellékletben a dolgozat 38. oldalától olvasható az ebben az ügyben releváns részlet.

mert Horváth Imre az egyik famíliának volt a tagja, és akárhogy is nézzük, mégis az ő familiájából többen részesültek a támogatásból. Ez nem azt jelenti, hogy ők nem lettek volna rászoruló. Persze, minden szempontból megfeleltek a pályázat követelményeinek, borzasztó rossz körülmények között laktak, de más családok is megfeleltek volna, csak ez egyenlőtlen volt, és ez konfliktusokat eredményezett. Ezeket próbáltuk együtt megbeszélni, de módosítani már nem lehetett, erre nem volt mód. Én azt gondolom azért, hogy jó lett volna, ha ezen egy kicsit lehetett volna változtatni, mert akkor lehet, hogy ezek az ellentétek mérséklődtek volna.”

Volt módomból két olyan személyt is meginterjúvolni, akik kimaradtak a programból.²⁴ Az ő véleményük javarészt egybeesik a romatelepe-felszámolást illetően. Tkálecz István szerint *„nem igazán örültek a magyarok, mert soha semmit nem kaptak, mindenért meg kellett küzdeniük. A programban részt vettek nem becsülik meg az ingatlanokat, tisztelet a kivételnek. Ez látszik is a lakások állapotán.”* A másik megkérdezett személy is hasonlóan nyilatkozott: *„Amikor először meghallottam, azt gondoltam, egy újabb program, csak a romáknak. Az jó dolog, ha tényleg olyan embereken segítenek, akik máshogy ezt nem tudták volna megoldani. De ezzel ellentétben, több magyar család óriási nélkülözésekkel tengeti hónapjait, és egy átmeneti segélyért is szégyell felmenni a hivatali dolgozókhoz, így én is.”* Ezekből az interjúkból kirajzolódik, hogy nem csak a programba bekerültek, és nem bekerültek között, de a cigány és a nem cigány lakosság között is ellentét húzódik, még ha utóbbi esetben kimondatlanul is.

²⁴ Ezen két személy interjúja a 7. mellékletben olvasható.

IV. A PROGRAMOT MEGELŐZŐ, A KÖZVETLENÜL UTÁNA KIALAKULT, ÉS A JELENLEGI HELYZET

Ez a fejezet betekintést nyújt azon kilenc család életkörülményeinek változásába, akik a program során új ingatlant kaptak. Elsőként a pályázat meghirdetése előtti helyzetet szemléltetem, majd bemutatom a házak megépülésével megváltozott körülményeket is.

IV.1. A program előtt

Kovács Mónika elmondása alapján a programot megelőző időkben Kisvaszar összképe, már a Rákóczi utcától²⁵ kezdve leromlott volt. „Amikor idekerültem megdöbbenett, hogy milyen szegénység van, és mennyire nehéz helyzetben élnek itt az emberek. (...) A rendezési tervben 27 ingatlant tettünk a helyileg védett ingatlanok listájára. Ha Kisvaszar szerkezetét nézzük, a roma családok a Várhegy, Malom, Nagyerdő utcákban laknak, a magyar lakosság pedig főként a Rákóczi utcában.”²⁶ Mindezt megerősítik az interjúkon gyűjtött tapasztalataim is.

A kedvezményezettek beszámolója 2004-es életkörülményeikről egybehangzóan nagyon negatív.²⁷ Mindannyian nagyon rossz állapotú vályogviskókban, földbevéjt kunyhókban éltek. Volt, aki mindössze 4m²-es kis szobában egyedül,²⁸ de olyan is előfordult, hogy 15m²-en éltek tizenketten. „Az nem lakás volt, az putri” – mondta Orsós Lajosné, az akkor tízgyermekes anya, aki családjával a program keretein belül 100m²-es új ingatlant kapott.²⁹ A megkérdezettek többek között a „gyötrelmes”, „nagyon rossz”, „szegénység volt” jelzőkkel írták le az akkori lakhatási körülményeiket, volt, aki arról számolt be, hogy már 5 éve így élt.³⁰ Ez azonban nem egyedi eset, voltak olyan családok és személyek is, akik jóval régebb óta éltek ezekben a kunyhókban.

A kunyhók felszereltségét általánosságban jellemzi, hogy nem volt mindenhol bevezetve a vezetékes víz és a villany sem, így például Hajdú József, kezdetben Orsós Aranka, illetve Orsós György esetében sem. Ezekben az ingatlanokban értelemszerűen a mindennapokat is igen rosszul élték meg az ott lakók. „Nagyon nehéz”, „szomorú”, „rémálom” volt, csak hogy

²⁵ A település fő utcája.

²⁶ A Kovács Mónikával készített interjú teljes terjedelmében megtalálható az 5. mellékletben.

²⁷ A 2004-2005-ös időszakról találhatóak képek a következő katalógusban: Pörös Béla: *Korképek*, Pécs: Ifjúsági Egyesület (2010), 60-64. old.

²⁸ Orsós György, 47 éves egyedülálló férfi, végzettsége 8 általános, munkája jelenleg nincs. 30m²-es ingatlant kapott. Ő volt a 3. interjúalanyom.

²⁹ Orsós Lajosné, 39 éves férjezett nő, végzettsége 7 általános, munkája jelenleg nincs. Ő a 8. interjúalany volt.

³⁰ A kedvezményezettekkel készült interjúk kérdései a kutatási módszertanban olvashatók, maguk az interjúk pedig a 8. mellékletben találhatóak.

néhány jelzővel illessem az alanyok ekkori érzéseit. Orsós Éva ingatlana ugyan „biztonságos volt, de pici”,³¹ Orsós Lászlóné szerint „életveszélyes volt” kunyhójuk.³²

A megkérdezettek közül öten nem dolgoztak ebben az időszakban,³³ de akiknek volt munkájuk, azoknak sem volt állandó. Ketten például alkalmanként maszekoltak,³⁴ és volt, aki az önkormányzatnál dolgozott. Így tehát senki nem rendelkezett stabil jövedelemmel, a kedvezményezettek segélyekből, járadékokból, családi pótlékból éltek, és volt egy személy – Orsós Éva –, aki ekkor gyesen volt.

Nem meglepő, hogy amikor az interjúalanyokat ekkori vágyaikról, szükségleteikről kérdeztem, legtöbb esetben első helyen jelent meg egy új ház vágya. Többek között Horváth Ibolya is csak ezt tartotta szem előtt, mondván „egy szülő jobbra vágyik”.³⁵ Ezzel együtt említették még szükségletként a villany bevezetését, jogosítványt, pénzt, de volt, aki nyaralásra, autóra vágyott.

Amit a falu közösségi életét illeti, az elmondások alapján 2004-ben az nem volt semmilyen. A megkérdezettek, egy kivétellel nem jártak semmilyen programokra. Volt, aki a pénzhiányra hivatkozott, és volt, aki pedig arra, hogy nem volt program. Az egyetlen kivétel a kilétét elhallgatni kívánó férfi volt, ő járt „sokat a faluba, kocsmába, bálba, diszkóba.”³⁶

IV.2. Közvetlenül a program után

Természetesen az összes kedvezményezett örült, amikor kiderült, hogy új ingatlant építenek számukra. „Még, hogy örültem?!”, „azt hittem, megbolondulok örömben”, „szavakkal nem lehet elmondani”. Ezekhez hasonló érzéseik voltak akkor is, amikor láthatták a program megvalósulását, az építkezéseket. „Aludni sem tudtunk, arról beszéltünk, milyen lesz. Messzinek tűnt, minden nap arra gondoltunk, mikor lesz kész” – mondta Orsós Éva. Izgalommal teli napok voltak ezek az emberek számára, többen még az építkezések elkezdtevel sem tudták elhinni, hogy egyszer beköltözhetnek a házakba. Az építkezésekben a megkérdezettek közül öten vettek részt, hárman nem. Hajdú József külön megjegyezte, hogy ő az egész folyamatban részt vett végig: „jó volt, mert volt munka. Az összes kőműves ismert, jó volt dolgozni.” Emellett az alanyok két személy kivételével úgy gondolták, megfelelően

³¹ A negyedik interjúalanyom volt Orsós Éva, 30 éves nő, élettársi viszonyban él, végzettsége 8 általános, illetve rendelkezik 2 OKJ-s végzettséggel, munkája jelenleg nincs. 70m²-es ingatlant kapott.

³² A hatodik interjúalanyom Orsós Lászlóné volt, 48 éves özvegy nő, végzettsége 8 általános, munkája jelenleg nincs. 45m²-es ingatlant kapott. Nem volt fürdőszobájuk, tévéjük, csak egy rádió.

³³ Orsós Lajosnének csak a férje dolgozott az erdészethél.

³⁴ Orsós György és Hajdú József.

³⁵ Az ötödik interjúalanyom volt Horváth Ibolya, 35 éves férjezett nő, végzettsége 8 általános, illetve rendelkezik OKJ-s végzettséggel, munkája jelenleg nincs. 80m²-es ingatlant kapott.

³⁶ A hetedik interjúalanyom.

zajlottak a munkálatok és jó minőségben. A hetedik interjúalany azonban megemlítette, hogy csak kezdetben tűnt minden megfelelőnek, hiszen *„pár év után, cserélni kellett a kilincseket, a mosdót, villanykapcsolókat...”* Orsós Éva eleinte ugyancsak jónak látta az építkezési munkálatokat, de most már nem így gondolja. *„Dugulás van, lehet, a csövek vékonyak, a gipszkartonnal se vagyok megelégedve”* – fűzte hozzá. Nagyobb volt az egyetértés abban a kérdésben, hogy várták-e az ingatlanok elkészülését az építkezést látván. Erre egyöntetűen igen volt a válasz.

Feltettem a kedvezményezetteknek azt a kérdést is, hogy szerintük hogyan vélekedtek mások arról, hogy ők bekerülhettek a projektbe. Erről megoszolóak voltak a vélemények. Hajdú József, Orsós Aranka³⁷, Horváth Ibolya és Orsós Éva válasza is arra utal, hogy az irigység volt a meghatározó a kimaradtak körében. Volt, aki szerint mások félreértelmezték a programot, és olyan is, aki vitákról tett említést. Horváth Ibolya elmesélte, hogy több veszekedésük is volt másokkal, és ezért férje éjjelenként őrizte a házat, *„amikor még csak a gerendák álltak. A férjem félt, hogy megvágják a gerendát, pufajkában aludt, őrizte, mert azt mondták, nem fogjuk élvezni. Féltettük.”* Csupán Orsós György és Orsós Lászlóné gondolta úgy, hogy mások örültek annak, hogy bekerültek azok közé, akik új lakást kapnak, Orsós Lajosné pedig nem tudta megítélni, hogy mások hogyan vélekedtek.

A lakások átadása minden megkérdezett szerint nagyon jó élmény volt, *„gyönyörű érzés”, „leírhatatlan”,* olyan is volt, aki sírt. Az első napok hasonlóan pozitív megítélésűek voltak. Horváth Ibolya így emlékszik vissza erre az időszakra:

„Bevittünk egy kanapét, és ott aludtunk mindannyian az üres házban, együtt. Csak másnap pakoltunk be, fel kellett fognunk, hogy ez a miénk. Már előre megvettem mindent, de nagyon izgatottak voltunk. Remegtem, édesanyám sírt, a csempét puszilta.”

Nem meglepő, hogy a legtöbben furcsának találták megváltozott életkörülményeiket, hiszen ha például megtekintjük az Orsós György kunyhójáról és újjépítésű házáról készült 4. és 5. képeket a következő oldalon, akkor látható, hogy a kettő nem vethető egymással össze. A kedvezményezettek több életkörülménybeli különbséget is megemlítettek. Volt, aki a tisztálkodást, a kényelmet és a lakás jobb tisztántarthatóságát hozta fel, volt, aki meleg vizet és a fürdőszoba meglétét, de olyan is, aki azt mondta, hogy még a levegő is más volt.

Arra a kérdésemre, hogy mit hiányolnak a programból, és mit tartanak előnyének szintén eltérő válaszokat kaptam. Hátrányként felmerült például, hogy *„a ház közel van a*

³⁷ A második interjúalanyom volt Orsós Aranka, 34 éves egyedülálló nő, végzettsége 8 általános, illetve rendelkezik OKJ-s végzettséggel, munkája jelenleg nincs. 2 és fél szobás ingatlant kapott.

többiekhez”, mondta Orsós György. De hiányolták a kerítéseket és az udvarrendezést is, valamint szóba került, hogy *„sokba kerül a kiszippantás”*. A program előnyeiként a megkérdezettek leginkább magukat a lakások megépülését említették meg, illetve azt, hogy kaptak pénzt a házak berendezésére.

4. kép

5. kép

IV.3. Jelenlegi körülmények

A kedvezményezetteket megkérdezvén arról, hogy tesznek-e valamit ingatlanuk megóvása érdekében az derült ki, hogy mindannyian tesznek, ez azonban a legtöbb esetben csak festést

jelent. A hetedik interjúalanyom azt mesélte, hogy be akarta keríteni házát kerítéssel, de mire elől befejezte volna hátul lelopták, így felhagyott ezzel. Egyöntetű az egyetértés abban, hogy az új ingatlanok fenntartási költségei nagyobbak a korábbiakénál (volt, aki szerint háromszor annyiak), és abban is részt vennének valamilyen programban, munkában. Szociális gondozó segítségét nem mindenki venné igénybe, erre mindösszesen hárman válaszoltak igennel.

A megkérdezettek közül mindenki nagy gondot fordít a pénz megspórolására. Hajdú József például még a dohányzásról is leszokott: *„azt mondtam lemondok, hát lemondtam. Még szeszt se iszok, azt se kívánom. Hát egy cigi 3 kiló kenyér.”* Orsós György már nagyon régóta nem vett magának semmit, mondván 22.000 forintból a mai világban már nemigen lehet megélni.

A megépült ingatlanok esetében a program lebonyolítása óta eltelt időszakban az jelentette a legnagyobb problémát, hogy a szükséges állagmegóvásra a festésen kívül nem költöttek. A kilenc ház közül kettő állapotában jelentős romlás következett be az elmúlt hat évben. A tízgyermekes család ingatlana már most jelentős javításra szorulna, ugyanis a beltéri tetőablakok, nyílászárók kilincsei le vannak törve, a fürdőszobák közül pedig már csak az egyik van használható állapotban. Több ingatlan környezete is igen rendezetlen továbbá, és egyikük sem rendelkezik kerítéssel, megművelt kerttel. Az aszfaltútról a házakhoz bevezető járda állapota sem megfelelő már, hidak építésére lenne szükség.

A családok megélhetési problémái egyre inkább mélyülnek. Nincsen munkahelyük, havi jövedelmük foglalkoztatást helyettesítő támogatásból, lakásfenntartási támogatásból, családi pótlékból és az önkormányzati foglalkoztatásból származó bérből tevődik össze. Ezzel szemben a mindennapi megélhetéshez szükséges költségek jelentősen megnöttek az utóbbi években, így ez komoly problémákat okoz a családok, egyének számára. Több család nem tudja fizetni a gyermekek étkezési díjait, a ruháztatásukat, bizonyos esetekben a gyógyszerköltségeiket, több ingatlant pedig kártyás mérővel szerelt fel az áramszolgáltató. A nagyobb, közművesített ház közüzemi költségei jóval magasabbak, mint pl. egy 15m²-es kunyhóé.

A jelenlegi helyzettel kapcsolatban az egyik legszörnyűbb tapasztalatom az volt, hogy az egyik ingatlanban oly mértékig elszaporodtak a csótányok, hogy azok az utcában található többi házra is áterjedtek. Ebből kifolyólag fertőtleníteni, és gázosítani kellett a lakásokat. Természetesen a legszebb és legrendezettebb házaknál is előfordulhatnak rágcsálók, káros rovarok. Ez nem minden esetben a higiéniai előírások nem megfelelő betartásából következik be, de az a szakember, aki a fertőtlenítést ezeknél a házaknál elvégezte, a csótányok oly mértékű elszaporodásáról számolt be, ami csakis egy hosszabb folyamat eredménye lehetett.

Fontosnak tartottam a jelenlegi helyzetről is a 6. kép bemutatását, de sajnos csak rossz minőségű, homályos fotókhoz tudtam hozzájutni.

6. kép

A gyermekek a ruhájukkal, táskájukkal az iskolai konyhába is behordták a csótányokat, az egyik ház esetében pedig a bútorok javát is el kellett égetni a fertőző rovarok miatt. Számomra érthetetlen, hogy amikor a családok látták, hogy ennyire nagy mértékben elterjedtek a csótányok, nem kértek segítséget, hiszen ezek a rovarok komoly veszélyt jelenthetnek gyermekeikre. Az ÁNTSZ szakemberei az élelmiszeres szekrény kinyitása után kirohantak az egyik épületből. Egy-egy ruhából, melyeket a ruhásszekrényekből vettek ki, fél vödör csótányt lehetett összegyűjteni. A kint járó szakember elmondása szerint ilyen fokú csótányszaporulatot még nem tapasztalt. Nem tudom elképzelni, hogy ilyen körülmények között hogyan tudtak étkezni, aludni, hiszen az egyik tulajdonos maga mondta el, hogy amikor a süteménykészítéshez begyűjtotta a gáztűzhelyet, abból százával özönlöttek a csótányok.

V. A PROGRAM ÉRTÉKELÉSE

Az utolsó fejezetben a program előnyeit és hátrányait, lehetőségeit és veszélyeit fogom kidomborítani egy SWOT-analízissel összegezve azokat, majd bemutatom saját javaslataimat arra vonatkozóan, hogy hogyan valósulhatott volna meg hatékonyabban a települészámolási program.

Strengths~Erősségek: - empátia a megvalósítók körében - jó emberismeret - jó helyismeret - közvetlen kapcsolat a célcsoporttal - jó konfliktusmegoldó képesség - gyors, komplex rendszerben való gondolkodás - együttgondolkodás - változás iránti elkötelezettség	Weaknesses~Gyengeségek: - nem folyamatos program (határozott időszakra vonatkozik) - nem komplex (hiányzó elemek) - célcsoport térbeli lehatároltsága - rossz időbeosztás a projekten belül - fenntarthatóság nem biztosított, projekt befejeztével nincs előrelépés - fontos/sürgős dolgok rossz beosztása - türelmetlenség a célcsoport részéről - helyi és országos program nem illeszkedik egymáshoz
Opportunities~Lehetőségek: - empátia + jó emberismeret → résztvevők személyiségfejlődésében való segítése - empátia + jó kommunikáció + jó szervezőképesség → gyors kapcsolatteremtő képesség (lehetne pl. tréner, hálózatépítő, stb.) - empátia + jó kommunikáció + jó konfliktusmegoldó képesség → éles, vitás helyzetek hatékony megoldása - célcsoporttal közvetlen kapcsolat - jó szervezőképesség és rendszerben való gondolkodás → lehetne rendszerszervező (új folyamatok,	Threats~Veszélyek: - nem valós értékelés → helyzetek nem valós megítélését → előítéleteket - maximalizmus → túl sok időráfordítás dolgok előkészítésére, ezáltal más lehetőségek kihagyása - felületesség → dolgok nem teljes mélységű megismerése - rossz időbeosztás → (időben) pontatlan, időpontok átlépése - fontos, sürgős dolgok rossz beosztása → alacsony hatékonyság, rossz tervezés, vagy rossz végrehajtás - csak tényleges motiváció esetén kitartó → nem folyamatos

rendszer létrehozása) - maximalizmus - nyitott → új dolgok gyors befogadása	teljesítmény - türelmetlen → rossz, gyors döntések - pénz-, forráshiány - irányító hatás előírás-változása miatti következtlen programelem
--	--

Azt gondolom, a házépítések és felújítások az egyedüli jól kidolgozott, és szakmailag is alátámasztott elemei a pályázatnak. Az integrációs és szociális elemek java muszájból került bele a pályázatba, s ezek nem megfelelően lettek kidolgozva. Ez nem azt jelenti, hogy ezeket nem gondolták komolyan, hiszen a polgármester és a CKÖ-elnök rengeteg ötletet gyűjtöttek össze. Ezeket azonban a pályázkészítőnek adták, aki a pályázat megírására két hetet fordított, végül az elkészült anyagot aznap mutatta meg, amikor annak áttekintéséhez már nem állt rendelkezésre elég idő. Ebből kifolyólag pontosan azok az ötletek maradtak ki a pályázati anyagból, melyeket a pályázatot előkészítők fontosaknak tartottak. A pályázatiíró ezt a következőkkel indokolta: *„ha beletettem volna mindent, amit leírtatok, akkor azt hiteltelennek tartották volna, mintha azokat nem is akarnátok megvalósítani”*.

Véleményem szerint a program legalapvetőbb hiányossága az, hogy a foglalkoztatási elemek, a munkahelyteremtés kimaradtak belőle. Teljesen érthetőnek tartom a minisztérium azon törekvését, hogy minél több települést kívánt támogatni. Mégis úgy gondolom, azáltal, hogy megnőtt a támogatott települések száma (hétről kilencre), veszélybe sodródott az egyes településeken lebonyolított programok fenntarthatósága, hiszen az eredetileg kidolgozott pályázatok költségvetését ennek hatására jelentősen meg kellett nyírni. Ez Kisvaszar tekintetében körülbelül 55 millió forint elvesztését jelentette, és Kovács Mónika elmondása alapján a megmaradt 87,5 millió forintért is komoly tárgyalásokat kellett folytatni. Ugyanis *„a pályázati költségvetés csökkentése igen sajátos módon történt: a tárca képviseletében tárgyaló vezető (...) egy oldalas egy oldalas összesítés alapján próbált tételeket kihúzni a programokból. Ezek után a pályázóknak néhány nap alatt kellett a kialakult összegre módosítani a szakmai programot.”*³⁸

Kimaradt a pályázatból a helyi tanodaszerű képesség-kibontakoztató projekt, mely a tehetséges roma gyerekek fejlődéséhez biztosított volna segítséget. Úgy vélem, ez is nagy hátrányt jelent, hiszen hosszútávon ez a projekt is hozzájárulhatott volna a települészámolási

³⁸ Virág Tamás: Programok a cigánytelepek felszámolására (Tervek és tapasztalatok), In: Törzsök Erika – Paskó Ildikó – Zolnay János (szerk.): Cigánynak lenni Magyarországon – Jelentés 2007 – A gyűlölet célkeresztjében, Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány (2008), 168. old.

program fenntarthatóságához.³⁹ A program közösségfejlesztő eleme, a helyben lévő közösségi ház felújítása jól sikerült, viszont egy ilyen kis településnek sok költséget jelent több ingatlan fenntartása a fűtés és a közüzemi költségek tekintetében. A szakképzés és oktatás szintén kimaradtak a programból, így a felnőtteknek biztosított lehetőség a 7-8. osztály elvégzésére, a gyógynövénytermesztés és a kertészeti képzés. Itt szeretném megjegyezni, hogy ezeket az elemeket egyáltalán nem is kellett volna a pályázatba betenni, mert ezek a munkaügyi központok által igényelt képzésekkel ugyanúgy megoldhatóak lettek volna. A munkaügyi központok ugyanis nyitottak olyan képzésekre, melyek munkaerőpiaci előnnyel járnak a résztvevők számára.

A programnak nincsen mobilizációs eleme. Az önkormányzat munkatársai elmondták, hogy a falu etnikailag kevert, a nem roma lakosság 30-40% körül mozog, így tehát tulajdonképpen nincsen kirekesztés. Az elmondásokból kiderült, volt olyan utca, ahol a lakó mindenképpen maradni akart, és szerette volna, ha ott épül fel az ingatlana, de voltak olyan családok is, akik szívesebben építkeztek volna máshol. Ez részben annak is betudható, hogy a roma társadalmon belül is vannak családi háborúk, melyek alkalmanként utcai atrocitásokig is elfajulnak. Teljesen egyetértek tehát Matern Évával abban, hogy *„jobb lett volna, ha nem a falu szélére épülnek”* az ingatlanok, ugyanakkor az akkori lehetőségeket figyelembe véve az önkormányzat nem rendelkezett a falu belsejében szabad telkekkel, sőt, semmilyen szabad telekkel sem. Tehát az építkezések térbeli megvalósulása igen korlátozott volt.

A programelemek megvalósulásai:

- építési és felújítási rész: igen
- integrációs, oktatási elemek: nem
- integrációs foglalkoztatási elem: nem
- infrastruktúra, út- és vízhálózat: igen
- mobilizáció: nem
- faluszépítés: igen
- szociális elemek: nem megfelelőek
- közösségfejlesztő elem: igen
- rehabilitáció: nem teljes mértékben
- integráció: részben.

Végeredményben egy kilúgozott, sztereotípiákból építkező projekt jött létre, melyben a projektelemek nem teljesen tisztázottak, így például a motorfűrész-képzés sem. Úgy vélem,

³⁹ Ez más pályázati forrásból később megvalósításra került, de a program csak egy évig tartott, így mire mérhető sikereket értek el a gyerekek, a program befejeződött.

ezzel a képzéssel sem növekedett volna a foglalkoztatási esély, hiszen a meglévő vállalkozások már állandó emberekkel dolgoznak. Ez valószínűleg csak a feketemunka mértékét növelte volna a településen.

A pályázatban szereplő képzések sem valósultak meg továbbá, egyedül két fő dajka képzése történt meg, melyből az egyik roma asszony azóta is a helyi óvodánál dolgozik. Az ő bérére sikerült pályázati forrást elnyerni, ezért tudják őt foglalkoztatni. Kétséges azonban, hogy a pályázati forrás megléte nélkül hol tudna dolgozni.

V.1. Megoldási javaslat

Megszerzett tapasztalataim fényében az alábbiakban felvázolom, hogy az én nézőpontom szerint milyen módon lehetett volna hatékonyabbá tenni a telepfelszámolást.

Amit az eredeti programban hiányoltam az az volt, hogy nagyon kevés idő volt a döntések előkészítésére, és a pályázat benyújtására, így több kis település, köztük Kisvaszar is megijedt attól, hogy a pályázatot helyben készítsék el. Amellett döntöttek, hogy a pályázatírást kiadják a kezükből, amit véleményem szerint semmiképp sem lett volna szabad megtenni. Egy ekkora költségvetésű programra szerintem minimum két évet kellett volna szánni, és már az előkészítésébe is szakértőket kellett volna bevonni. A minisztériumnak tehát nem csak a pályázat elkészülte után kellett volna mentort biztosítania, hanem már a pályázati előkészületek időszakától kezdődően.

A település kis lélekszáma eredményezhetné azt, hogy a lakosság egy jól működő összetartó kapcsolatrendszerben éljen,⁴⁰ ezért mindenképpen fontosnak tartottam volna, hogy a pályázat előkészítésébe több roma lakos bevonása megtörténjen. Ebből – úgy vélem – az következett volna, hogy a kedvezményezettek jobban megbecsülték volna ingatlanaikat, hiszen a program tényleges részeseiként igazán elköteleződhetek volna az állagmegóvás mellett. Több, az igények felderítésére irányuló felmérést kellett volna végezni emellett, mert szerintem vélemények begyűjtésével a legjobb ötleteket be lehetett volna építeni a pályázati anyagba, és így egy helyi igényeknek megfelelő program születhetett volna. Helyszíni bejárással, szakértőkkel, s akár egyetemisták bevonásával is el lehetett volna elvégezni az ötletek begyűjtését, hogy egy igazán jól kidolgozott és alátámasztott projekt jöhessen létre.

A IV.2.-ben márt tettem említést arról, hogy az építkezésekben nem mindenki vállalt szerepet. Ehhez kötődően fontosnak tartom megjegyezni, hogy aki azonban ezt megtette, az a

⁴⁰ Imhoff József interjújában is olvasható, hogy korábban „szerették egymást az emberek, nagyon összetartottak.”

későbbiekben is jobban megbecsülte ingatlanát. Jó példa erre Hajdú József, aki a mai napig rendben tartja ingatlanát, ezt Tkáleczy István is megerősíti a vele készült interjújában.

A program legfőbb sikere egyértelműen az építkezések megvalósulása. Másrészt viszont ez kudarcnak is tekinthető abból a szempontból, hogy a fenntartási költségeket a tulajdonosok nem tudják fizetni, hiszen nincsen miből. Itt szeretném újra megemlíteni, hogy szerintem – és az elkészült interjúk mindegyike is ezt tanúsítja – a program alapköve maradt ki azzal, hogy nem valósult meg a munkahelyteremtés, mert ez a meglévő ingatlanok fenntarthatóságának egyik legfontosabb pillére lett volna. A falubeliek akarnak dolgozni, de erre nem adott a lehetőségük. Ezt nagyon kedvezőtlen döntésnek tartom tehát, mert a későbbiekben minden erre épült volna. A szülők például szolgálhatnának gyermekeik számára azzal, hogyha állandó munkahellyel rendelkeznének. Ez napi ritmust adhatna a családok életvitelében, és nem utolsó sorban stabil bevételt biztosítana. A kedvezményezettek új lakásokba kerülhettek, s ezzel kiadásaik esetenként a háromszorosára nőttek. Ezzel szemben megélhetési körülményeik mit sem változtak, hiszen jövedelemre továbbra sem tudnak szert tenni.

Hallottam arról, hogy vannak olyan települések, ahol vályogvetőgépeket használnak. Nagyon jó ötletnek tartottam volna, hogy egy, vagy akár több gép vásárlásával, az ehhez szükséges képzéssel, raktárhelyiség kialakításával helyben előállított téglákból, roma szakemberek bevonásával történjen meg az építkezések lebonyolítása. Itt megjegyzem, hogy akkor természetesen nem a könnyűszerkezetes technológia került volna alkalmazásra, mely csak a program rövidsége miatt volt sürgős. A könnyűszerkezetes épületek esetében a költségek is magasabbak. Az én terveim szerint több kisebb épületet kellett volna építeni, úgy, hogy a házak egyike se legyen nagyobb 60m²-nél. A kisebb ingatlanok kevesebb rezsiköltséggel járnának, és könnyebben rendben tarthatóak lennének. A tervezésnél a szobák elosztása a családok bevonásával kerülhetett volna kialakításra, ami elkerülhetővé tette volna, hogy egy típusterv jöjjön létre. Én személy szerint jó minőségű, szép, könnyen kezelhető épületek építését támogatnám.

Az előző gondolatmenethez hozzáfűzném továbbá, hogy a helyben megtermelt vályogtéglák nem csak az építkezéseken kerülhettek volna felhasználásra, hanem a későbbiekben értékesíteni is tudták volna azokat más településeken, így piacot kialakítva. A vályogtéglás építkezés előnye, hogy önmagában is rendkívül jól szigetel, ilyen módon is lehetett volna tehát a rezsiköltségeken spórolni a későbbiekben. Emellett ez a megoldás lehetővé tette volna vízvezetékek elkészítésének egyszerűbb kivitelezését is, hiszen részben a könnyűszerkezetes megoldás miatt a kilenc ingatlanból jelenleg ötnél van dugulás. Fontos elem lett volna, hogy a helyileg elkészített szennyvízagnak helyett, helyi gyökérzónás rendszer kerüljön kialakításra.

A szennyvízagnák szippantási költségei nagyon magasak, ezeket nem tudják finanszírozni a családok, így a szennyvizet a helyi árkokba engedik ki. A gyökérzónás rendszer szagtalan lett volna, nem járt volna szippantási költséggel, hiszen havi költsége 300Ft, és a szennyvíz sem kerülne ki az utcai árkokba.

Úgy gondolom továbbá, hogy a pályázatban mindenképpen szerepeltetni kellett volna, hogy minden ingatlan önálló, bekerített portával rendelkezzen, hiszen az ingatlanok a mai napig nincsenek bekerítve. Ösztönzésként később versenyt lehetett volna meghirdetni a faluban a „legszebb porta” díjért, melynek elnyerése jutalommal járhatott volna, s talán a falu lakóinak lelkesedést is felkelti. Nagyon hasznos ötletnek tartom azt is, hogy az építkezések megkezdése előtt az új lakáshoz jutó férfiakat elméleti oktatásban lehetett volna részesíteni, így például kőműves illetve festő képzésben. Az itt megszerzett tudást az építkezéseken kamatoztathatták volna, így egyúttal gyakorlatra is szert téve az adott szakmákban. Ez azért is lett volna fontos, mert ezek kitanulásával a későbbi állagmegóvást maguk tudták volna elvégezni, és saját jövedelemre is szert tehettek volna.

A nők ezzel szemben úgynevezett „házi praktikák” képzésen vehettek volna részt, ahol elsajátíthattak volna különböző módszereket pl. a takarékoskodásra. Számukra a másik ötletem az lenne, hogy kaphattak volna lehetőséget a szabás-varrás elsajátítására képzés és varrógépek biztosításával, így később ők is jövedelemhez juthattak volna.

Meghatározónak tartanám azt is, hogy a romáknak biztosítva legyen hagyományaik, kultúrájuk felelevenítésének és ápolásának lehetősége. Mindez egyrészt már két-három személy részidős foglalkoztatását eredményezhetné, másrészt talán jobban „összehozhatná” az embereket egymással. Helyileg szervezett programokkal szerintem csökkenteni lehetne az ellentéteket a lakosságon belül. A település a Hét Patak Gyöngye Natúr Park Egyesület tagja, ez pedig óriási lehetőség turisztikai pályázatok bevonásához, minden olyan helyi adottság kiaknázásával, ahol embereket lehetne foglalkoztatni. Kisvaszarnak vannak természeti értékei, helyi látványosságai, ezeket mindenképpen vonzóvá kéne tenni az ide látogatóknak. Kint jártamkor, és a falu rendezési tervét átnézve észrevettem, hogy az építkezésekkel szemben lévő közel egyhektáros terület közparkként van bejegyezve. Itt akár pályázati források igénybevételével roma skanzent lehetne kialakítani, amely a helyi roma hagyományokat mutatná be ütős szlogenekkel, s akár kisebb fesztiválok szervezésére is alkalmas lenne.

A gyógynövénytermesztést sem hagynám ki a programból, mert az alternatív gyógyászat iránt egyre nő az érdeklődés, itt pedig vannak, akik még ismerik e növények gyógyhatásait.

Tehetséggondozási programot is tennék a projektbe jól képzett roma tanárokkal. Ez magába foglalná, a tehetséges roma gyerekek felkarolását, és azon gyerekek, akik tanulmányaikban

segítségére szorulnak, délutáni felzárkóztató programokon vehetnének részt. Ezek a gyerekek a jövő generációját alkotják, ezért minden segítséget biztosítani kellene ahhoz, hogy a későbbiekben szakmát tanulhassanak, vagy egyéntől függően magasabb szintű oktatásban vegyenek részt. Meg kell akadályozni azt, hogy lemorzsolódjanak, és ennek úgy gondolom egyetlen módja önmaguk képzése.

Végül lehetőség szerint mindenképpen eszközöltem volna egy legalább kilencszemélyes busz vásárlását, amely lehetővé tette volna azt, hogy a Komló kínálta munkalehetőségekkel.⁴¹

⁴¹ Erről már tettem említést az I. fejezet 7. oldalán.

ÖSSZEGZÉS

Dolgozatomban a Kisvaszaron lebonyolított telepfelszámolási programot mutattam be részletesen. Elsőként vázoltam a település helyzetét és történetét röviden, majd szemléltettem a pályázatkészítés folyamatát rávilágítva a pályáztatás céljaira, eredményeire. Ezt követően kifejtettem a program gyakorlati megvalósulását, részleteztem a lakosság – főként a kimaradtak – programhoz való viszonyát, a felmerülő konfliktusokat és a mentori tevékenységet.

Ezek mellett kontrasztot állítottam fel a pályázathoz köthető különböző időszakok között. Ismertettem a családok pályázatot megelőző, a program megvalósulását közvetlenül követő, valamint a jelenlegi helyzetét, életkörülményeit. Ezután levontam a konklúziókat, értékeltem a programot, SWOT-analízissel szemléltettem annak erősségeit, gyengeségeit, veszélyeit és a benne rejlő lehetőségeket. Végül bemutattam saját javaslataimat is arra vonatkozóan, hogy hogyan lehetett volna szerintem egy hatékonyabb programot kidolgozni. A leírtakat minden esetben interjúkkal támasztottam alá, mert fontosnak tartottam, hogy hiteles képet kapjak a program részleteiről az érintettektől.

Arra jutottam, hogy a telepfelszámolási program legnagyobb hibája a munkahelyteremtés kimaradása volt, hiszen ez elengedhetetlen lett volna ahhoz, hogy a lakások fenntarthatóak legyenek. Ez a hiányosság súlyos következményekkel járt a lakókra nézve, hiszen lakhatási körülményeik megváltozása ellenére nem tudtak javítani megélhetési körülményeiken. Az utóbbi hat évben bizonyos lakásokban éppen emiatt következett be jelentős romlás.

MELLÉKLETEK

1. Interjú Imhoff Józseffel:

Lipécz Mónika: Milyen volt ezen a településen felnőni, milyen volt a falu az Ön gyermekkorában?

- Nagyon szép volt. A háború előtt volt a kilakoltatás. Aztán 1945-ben kb. a falu 60%-át kitelepítették. Hirtelen megváltozott minden. Népszámlálás volt 1947-ben, és mindenkinek magyarnak kellett vallania magát, aki csak tudta. Ekkor 34 családot telepítettek ki. Kisajátították az ingatlanokat a cselédek, és más faluból érkező emberek.

L.M.: Mire emlékszik még, milyen volt korábban a település?

- Gyönyörű, nem volt traktor, autó. Az utcákat felsepérték, nem volt por. Az emberek lovaskocsival jártak. A legszebb utca a Móricz Zsigmond utca volt. (Megjegyzés: ez a romatelep-felszámolás egyik utcája.) Egy szemetet sem lehetett volna elejteni. A fiatalok rendezvényeket tartottak, nem volt veszekedés. Három bál volt havonta, de szerették egymást az emberek, nagyon összetartottak. Szokás volt a templomba járás húsvétkor és jeles napokon. A környező településekről gyalog jártak be Kisvaszara. Nem voltak viták, szépen éltünk.

L.M.: A romák abban az időben tényleg az erdőkben laktak?

- Igen, Sarkádban 7-8 család, Köszvényesen 6-7, sőt a lőtéren is régen 5-6 család. Bejöttek a faluba kéregetni. De akkor még tisztességesen dolgoztak a parasztnál. Főként az asszonyok mostak, akkor még nem volt mosógép. Megbízhatóak voltak, ott lehetett hagyni rájuk egyedül a házat, nem volt lopás. Mi se zártuk az ajtót.

L.M.: Hogyan kerültek a faluba?

- Később, a 60-as években jött egy tanácsi rendelet, hogy kapnak bent a településen házat hosszú lejáratú hitelre. Például a Kis Ferkó, Balázs, Hosszú Jóska 180 forintot/hó. Ezt azért is tudtam, mert 1957. január elsején bérelszámoló voltam az erdészethél, és akkor még karban tartották az ingatlanokat.

L.M.: Hogyan szereztek tudomást a kitelepítésről?

- Teljesen megváltozott a falu. Hallomásból már eljutottak hozzánk hírek. Emlékszem, Szent György napján nagy bál volt, és annak a másnapján volt a kitelepítés lovaskocsival.

L.M.: Gazdag településnek volt mondható?

- Akkor 500 liter tej volt naponta, kb. 500 lelkes település volt akkor, saját iskolával, óvodával. Az akkori parasztok 15-20 holdat műveltek. Emlékszem, itt a régi kultúrházban volt a Tiszold Kocsmáros. Még ma is álomban sokszor végigmegyek a falun, sok álmodok róla, hogy milyen szép volt.

L.M.: Úgy hallottam, a kultúrház alatt van egy jégverem, ez tényleg igaz?

- Igen, gyermekkori élményem, hogy a mágocsi út felé álló keszthelyi háznál törték a jeget, és azt lovaskocsival behozták, majd az épületen kívül elhelyezkedő nyíláson dobták be. Volt még hátul egy nyitott pajta, ott vágták a marhákat. Szenzációs mézárászék volt, ki volt csempézve teljesen. Ahol most van a pódium, ott volt Tiszold néni szobája.

L.M.: A régi Esterházy-kastély intézőjétől tényleg féltek az emberek?

- Hát igen, erdőgondnok volt, a kisvaszari Esterházy hercegi hitbizomány erdőgondnoka, Krenóczi Nagy Tibor. Három fia volt, a legidősebb, Laci, Tibi és Gábor. A mai Tibi-Gábor-forrás róluk lett elnevezve. Szigorú volt, de csak azzal, akivel kellett. Ő előtte pedig Börzsönyi volt a húszas években.

L.M.: Tetszik még emlékezni, mikor fejlesztettek a településen?

- '29-ben csinálták meg a villanyt, és '39-ben a kövesutat.

L.M.: Beszélne egy kicsit magáról?

- '49-ben voltam a tanácsnál, '53-ig dolgoztam ott. Utána bevonultam. Akkor még két év volt a katonaidő. Ezután elkerültem a Sásdi Begyűjtési Hivatalhoz. Akkor volt a Rákosi-rendszer („padlássöprés”, vagyis beszoalgtatás). Aztán ugye az '56-os forradalom évében novemberben kiadták a munkakönyvem, amiben az állt: „felmondás a dolgozó részéről”. '57.01.01-én az erdészethél kezdtem el dolgozni.

L.M.: Tényleg voltak bábák Kisvaszaron?

- Igen, én is annál születtem. Amikor pedig az én lányom született, akkor hajnalban próbáltam a postától telefonálni, de sajnos nem repülözték be a vonalat.

L.M.: Elnézést, repülőzni?

- Hát, igen, akkor így hívtuk. Éjszakára összedugták a vezetékeket, hogy a település ne maradjon vezeték nélkül, de hát a postás elfelejtette. Akkor Nicsinger Károlyné nyugdíjas bábát hívtam, aki segített. Reggel 7-kor jött csak a mentő.

L.M.: De hogyha nem segítenek, hogyan szült volna bába segítségével?

- Hát akkor még így volt.

L.M.: Milyen volt az élet akkor?

- Szebb és könnyebb. Most nyugdíjas vagyok, nem köszönnek a gyerekek. Akkor, abban az időben mi még mindenkinek köszöntünk. 300 ember dolgozott az erdészetnél, ide jártak Döbröközről, Nagyhajmásról, Kurdról. Egy fizetésnapon több, mint 200 ember vette fel egy nap a fizetését. Akkor a legtöbbjüknek volt keresete. Akkor is tele volt a kocsmá, volt halászlé, körömpörkölt, együtt szórakoztak az emberek. Mindenki együtt volt, jól érezték magukat, nem volt civakodás. Könnyebben éltek.

L.M.: Akkor nagyon más volt.

- Ahogy most látom, nem voltak ilyen igények, mégis boldogok voltunk. Volt mozi, '49-ben Dékán Laci barátom tudta, hogy nagyon szeretem a rádiót mindig szerelgettem. Azt mondta, hogy rendelet alapján '49-ben Budapesten az Ince pápa téren háromhetes tanfolyam indul. Elmentem, és meglett a papír. Én csináltam a mozit, teltház volt, 160-180 ember volt vasárnap. Körzetenként volt mozi, egy film utazott. Akkor Miklósi Józsi volt a postás, ő lovaskocsival vitte a filmet a községekbe. Aztán 59-60-ban lett tévé, de még akkor is ment a mozi. Futballmeccseknél még sokan összegyűltünk.

L.M.: Hová jártak még szórakozni?

- A Pécsi Nemzeti Színházba. Nagyon szép volt. Akkor még más volt az erkölcs, és más értékek voltak a fontosak.

L.M.: Azt hallottam, hogy Miklósi József volt korábban a polgármester, és hogy nagyon dicsérték.

- Egy nagyon igazságos, lelkes ember volt, már akkor helyettesítette a postamestert is. Nagyon jó ember volt, szerették az emberek.

L.M.: Hallottam a szüreti bálokról, gondolom több rendezvény volt.

- Igen, az utcán egymást karolva sétáltak olyan sokan, mint amilyen széles az út. Nagyon sok fényképem van, nagyon szívesen adok.

L.M.: A romatelepe-felszámolásról mi a véleménye?

- Nem tudok mit mondani. Egyszer Fejes Karcsi falugondnokkal elmentünk megnézni, nagyon szép volt.

L.M.: Régen tényleg kevesebb volt a lopás?

- Régen nem volt. A helyi romákra portát bíztak. Inkább más településről beérkező kolompár családok loptak ritkán. Emlékszem, jöttünk az iskolából, és akkor vertek a csendőrök egy roma asszonyt, míg elő nem szedte a tyúkot a dupla szoknya alól. Hallottuk, ahogy sírt, és azt mondta: „soha többet!” Kegyetlenül elverték. Az akkori roma családokból még ma is él Nani néni, Juhász Juli, őket is nagyon szerették a helyi parasztok, megbíztak bennük.

L.M.: Milyennek látja most a helyzetet?

- Néha szólnék, de visszaszólnának, hogy te nyugdíjas vagy, téged mi tartunk el. Ez már nem az a kultúra, sok a roma, több mint 60%. Alkalmazkodnunk kéne egymáshoz, de sajnos nincs egyetértés. Neveletlenek a fiatalok, nem azon vannak, hogy minél szebb legyen a környezetük.

L.M.: Hol volt katona?

- A Festetics-kastélynál volt a hadosztály.

L.M.: Milyen volt szülei, rokonai élete a kitelepítéskor?

- Anyámat elvitték, de Hermesnek hívják azt az embert, aki közbenjárt az érdekében, és így kivették a sorból. Másnap hazajött. A nagynéném nem úszta meg, ő '49-ig kint volt, elvitték marhavagonokban. De kint volt még Miklósi Józsi bácsi felesége, Schumann Péter bácsi is.

L.M.: Mesélne még a kitelepítésről?

- Hát a kitelepítés és a kilakoltatás egy kicsit más volt. Volt egy-két család, akit befogadtak, így kikerült a listáról. Akiknek nem sikerült, azokat vagonokban kivitték Kelet-Németországba. Akkor négyfős bizottság, körjegyző szólította fel őket. Volt határidő, és amit el tudott vinni, azt elvihette. Minden itt maradt, még az ágyruha is. Volt, akinek sült az étel, tele volt az istálló, és úgy zavarták ki a saját házából.

L.M.: Önökkel történt ilyen?

- Minket is kitelepítettek, a 29-es házból. Onnan raktárhelyiségbe mentek nagyapámék, mi meg egy kis házba kerültünk édesanyámmal. De aztán nagyapám 15 év múlva visszavásárolta. A két öreg, akik az ő ingatlanukba kerültek be kitépték a villanyvezetékeket, mert nem tudták, az mire jó. Valahonnan a Felvidékről, Kisgömörrel rakták ide őket. Nagyapám fővadász volt, kifizette, mert nagyon közel állt a szívéhez, és édesanyám is ott született.

L.M.: Az édesapja?

- Helyi sorozás volt Vaszáron '44. márciusában. Német katonák, csendőrök, a kisbíró vitte a papírt, „jöjjön, mert aki nem, azt elővezetik”. Krakkóba került édesapám, aztán Kelet-Németországba, majd átszöktek Nyugat-Németországba. Haza akart jönni, de nem mert, mert azt mondták, a szökevényeket megölik. Meg amúgy is, megbélyegezték a német katonai pecséttel. 2002-ben halt meg kint, voltam a temetésén.

L.M.: A gyermekkoráról mesélne még valamit?

- 14 évesen arattunk, nagyapám éllezte a kaszát, és úgy mentünk aratni. Az aratás után a munkám fejében egy kévét megkaphattam. Szép élet volt. Ahogy sétáltak az emberek, azt még nézni is jó volt.

L.M.: És most, milyen?

- Egyedül vagyok, örülök, hogy a gyermekeim jól vannak. Az unokáim végeztek a Műszaki egyetemen. 2 dédunokám van, és 4 lányom. Pesten vannak, az egyik a Közgazdasági Egyetemen tanult.

L.M.: Józsi bácsi, hogy tetszik ilyen jól emlékezni az évszámokra?

- Hát, talán a munkaköröm miatt. Annak idején 60%-ának tudtam az anyja nevét, születési adatait fejből. Már sokat vesztettem, de ha elgondolkodom, bejön.

L.M.: Hogyha vissza tetszik gondolni, melyik volt életében a legszebb időszak, melyre szívesen emlékszik?

- Amikor a gyermekeim kicsik voltak. Együtt volt a család, az egy nagyon szép időszak volt. Várni a gyerekeket haza, nagyon boldog voltam.

2. A fontosabb területhasználatok arányát mutatja az alábbi táblázat:

Fontosabb területhasználatok	Terület (ha)	A közigazgatási területhez viszonyított aránya (%)
külterület	1972	96,9
belterület	63	3,1
ezen belül		
iparterület	-	-
mezőgazdasági terület	169,4	8,3
erdős terület	1723	84,7

Forrás: Önkormányzati kérdőív (2007).

3. A külterületi területhasználatok részletes ismertetését az alábbi táblázat adja:

Külterületi területhasználat	Terület (ha)	Külterülethez viszonyított aránya (%)
szántó	117,9	6
gyümölcsös	1,3	0,1
szőlő	-	-
gyep	50,2	2,5
erdő	1723	87,4
nádas	-	-
művelés alól kivett terület	143	7,3

Forrás: Önkormányzati kérdőív (2007).

4. A település területén található közúthálózat megoszlása:

Tulajdonos / kezelő	Szilárd burkolatú	Burkolatlan	Összesen
	km		
Összes úthossz	5,4	29,4	34,8
Önkormányzat kezelésében	0,35	28	33,4
Közütkelő Kht. kezelésében	4,05	-	-
Tsz, egyéb (pl.: magán) kezelésben	-	-	-
Belterületen	1,9	1,4	3,3

Forrás: Önkormányzati kérdőív (2007).

5. Kovács Mónikával készült mélyinterjú:

L.M.: Miért indultál polgármesternek? Kérlek, mutasd be a települést! Hogyan ítélted meg Kisvaszar helyzetét a lakhatási és szociális integrációs program előtt? Mit gondolsz, mennyire szorult rá a település erre a programra?

- Azért indultam polgármesternek, mert szeretek emberekkel együtt dolgozni. Szociálisan érzékeny beállítottságú ember vagyok, pedagógus családban nőttem fel, édesanyám 35 évig gyógypedagógus tanárként dolgozott. Úgy gondoltam, tudok ezekért az emberekért tenni, szerettem volna az életükön javítani, és megszolgálni azt a bizalmat, hogy idetelepülőként megválasztottak. (1998-tól élek itt.) Kisvaszar már akkor halmozottan hátrányos helyzetű település volt. 356 lakosa volt, a romák aránya pedig 60% volt. A lakosság folyamatosan öregszi, 104 gyermekvédelmi támogatásban részesülő gyermek volt akkor. A helyi óvodába 50 gyermek járt, melyet öt település tart fent társulásban. Az iskolás gyermekek a Vásárosdombói Általános Iskolába járnak. Amikor idekerültem megdöbbentett, hogy milyen szegénység van, és mennyire nehéz helyzetben élnek itt az emberek. Az egész település összképe, már a Rákóczi utcától (a település fő utcája) kezdve leromlott. Hallomásból tudom, hogy régen a falu melletti erdőkben éltek, és a kitelepítés után beköltöztek a svábok által elhagyott házakba a roma családok. A rendezési tervben 27 ingatlant tettünk a helyileg védett ingatlanok listájára. Ha Kisvaszar szerkezetét nézzük, a roma családok a Várhegy, Malom, Nagyerdő utcákban laknak, a magyar lakosság pedig főként a Rákóczi utcában. A falun átvezet a Komlót Vásárosdombóval összekötő út. Az idegenforgalmi adottságok nem voltak, és jelenleg sincsenek kihasználva. A faluban kis vállalkozások, és az erdészet működött csak, nincsenek munkahelyek. A legnagyobb foglalkoztatók az erdészet, az önkormányzat és az óvoda. 2004-ben, ha jól emlékszem több, mint 40-en dolgoztak az önkormányzatnál. A közfoglalkoztatottak a falu területén dolgoztak, és ároktisztítással, fűnyírással, a közterületek tisztán tartásával foglalkoztak. A CKÖ-vezető Horváth Imre, akivel 2002 óta jól együtt tudunk működni.

L.M.: Kérlek, mutasd be részletesen a pályázatkészítés folyamatát!

- A pályázatkészítést megelőzően a CKÖ vezetőjének javaslatára elcsaltuk Teleki László államtitkárt, aki a térségben látogatott egy másik településre, hogy jöjjön el Kisvaszarra is. Ő eljött, és megdöbbsentette az akkori helyzetet. Ha ma belegondolok, és Horváth Imre javaslatát nem fogadtuk volna el, akkor talán ez a program sem valósulhatott volna meg, tehát ezt egy nagyon fontos lépésnek tekintem. Természetesen sok mindentől függött még a végkifejlet, hiszen valakiknek kézben kellett tartani ezt a projektet. De őszintén kijelenthetem, hogy kezdők voltunk minden tekintetben. Amikor a pályázatról értesültünk, lázas munka vette kezdetét. Naivnak tűnhet, de legalább 100 oldalnyi ötletet gyűjtöttünk össze. A pályázat végösszege kb. 143 millió Ft volt, az összes gondolatunkat a pályázatkészítőnek adtuk. Akik a programban részt vettek akkor, azok legfőképp a CKÖ-elnök és én voltunk. A testület nemigen támogatott minket, nem vállaltak részt a munkálatokban. Talán az alábbiakat gondolhatták: „csináld meg, majd döntünk, csak bennünket hagyj békén, ez úgysem fog megvalósulni.” Emellett úgy vélem, féltek felvállalni az ilyen programmal járó konfliktushelyzeteket. Így hát minden támadást, és azok elhárítását nekem kellett megoldanom. Én álmodoztam arról, hogy ez komolyan sikerülhet. Akkorra már minden családot ismertem, és mindenkinél kint is voltam személyesen, tehát tudtam, milyen helyzetben vannak. Hogy ki miért került bele? Ez egy nagyon nehéz kérdés, amire így nem lehet válaszolni, inkább megpróbálom az elveket elmondani. Még több rászoruló lett volna, ez tény, de akkor mindenkinek lehetett volna adni, ami azonban akkor nem volt lehetséges. Például volt egy egyedülálló fiú, aki értelmileg visszamaradott volt, és a program készítése alatt börtönben volt, így őt valamilyen okból nem vettem számításba. A kész program leadásra került, ő megismerkedett egy lánnyal, akit Kisvaszarra hozott, és született egy gyerekük, ezért ő óriási vitákat folytatott velem, hogy miért nem kapott házat. (Honnan tudhattam volna, hogy ez a helyzet így fog alakulni?) A Malom úton 2 vályogkunyhó volt, melyekben egyedülálló emberek éltek. A minisztériumból idelátogatók jelezték, hogy ezt mindenképpen meg kell szüntetni, tehát ez már adott volt, hogy bekerül a programba. Egyértelmű volt az is, hogy a 15 m²-es romos szobából egy 10 gyermekes családot ki kell költöztetni, tehát nekik is be kellett kerülniük a programba. Az is adott volt, hogy egy kiköltöztetésre váró özvegynek, akitől el akarták venni két gyermekét kapjon házat. A CKÖ-elnök (akiért a legtöbb támadást kaptam) két gyermeket nevelt életveszélyes körülmények között. (Nekik azóta még egy gyermekük született.) Természetesen azzal az eshetőséggel sem számoltam – melyekért további támadások értek –, hogy 4 család szocpolos ügyintézését kezdett el, mert építkezni szerettek volna. 1 forintért kaptak telket, segítettem nekik a hivatalos ügyintézésben, és kértem őket, hogy amennyiben további segítséget kérnek a vállalkozó személyével kapcsolatban, úgy keressenek meg, és abban is szívesen segítek. Ezzel egy család élt, akiknek az ingatlanuk fel is épült. A többiek pénzével a vállalkozó lelépett, és bírósági ügy van folyamatban. Akkoriban tehát az összes lehetőség felmérésével és a CKÖ-elnök véleményével együttesen született meg a döntés. Újabb támadás volt azonban, hogy a programba Horváth Imrének három rokona is bekerült, és új házat kaptak. (Csakhogy az akkori 85 családból 42 rokona volt, ez engem tehát semmilyen döntésben nem befolyásolt. Őszintén szólva csak utólag szereztem róla tudomást.)

L.M.: Mit éreztél, amikor kiderült, hogy megvalósulhat a pályázat, milyen reakciókat tapasztaltál azok részéről, akik nem kerültek a kedvezményezettek közé?

- Az a nap máig itt van előttem, soha nem fogom elfelejteni, hiszen ez egy óriási siker volt. Mérhetetlenül büszkéek voltunk, hogy bekerülhettünk ebbe a programba. A költségvetés eredetileg 143 millió Ft volt, de kiderült, hogy négy helyett hét falu került be programba, így ez 87,5 millió Ft-ra csökkent, de ezen összeg megmaradásáért is komoly tárgyalásokat kellett folytatunk, mert az épületek alapterülete is változott volna. Szerintem, akik házat kaptak, azok nem örültek úgy, mint akkor én. Hittem, hogy segíthetünk ezeken a családokon, és ez óriási öröm volt. De soha sem gondoltam volna, hogy mi vár rám ezután. Kihirdettük az eredményt, és elszabadult a pokol, de az igazi botrány azért váratott magára. Az első az építkezés elkezdésekor tört ki, akkor tudatosult ugyanis az emberekben, hogy a tervek tényleg megvalósulnak. A második botrány pedig akkor következett el, amikor a házak már majdnem teljesen elkészültek, és látható volt, mennyire szépek. Sokan jártak más településekről is megtekinteni őket. Ezt követően újság, tévé, feljelentés. Hogy hogyan kezeltem mindezt? Nem igazán érdekelt. Volt, ami fájt, de emlékszem, a tévének is azt nyilatkoztam, hogy senki nem tud mindenki számára kedvező döntéseket hozni, és hogy nem szeretnék a rágalmakra reagálni, csinálni szeretném a dolgom. Ha újból kezdeném, újra belevágnék. Az újságok, teljesen mindegy mit mondasz, mit válaszolsz, úgysem azt írják meg, tisztelet a kivételnek. Megkérdeztek, válaszoltam, nem futottam el a kérdések elől, ennek ellenére semmit nem jelentettek meg, csak azt, hogy féltem nyilatkozni. Lejárato kampány kezdődött, fél oldalas fotót közöltek a tízgyermekes családról (akik egyébként bekerültek a programba, mint már említettem), mely mellett következő szöveg állt, óriási betűkkel: kunyhóban lévő tízgyermekes család nyomorog, mert ők nem kapnak házat. Továbbá az újságban megjelent, hogy a Móricz utca elején kidőlt tűzfalra csak 200.000Ft-ot kapott a család. Viszont ugyanez a család 4 hónap múlva egy, a Fő

utcán lévő hámszobás ingatlanba költözött. Ezeknek a támadásoknak a megválaszolására már nem akartam feleslegesen energiát pazarolni. Viszont amikor azzal vádoltak, hogy úgy gyűjtünk saját vagyont a német állampolgárságú élettársam házána felújítására, hogy a rászorulóktól vesszük el a pénzt, akkor először éreztem azt, hogy ebből elég. 7 millió forintot közösségfejlesztésre hagytak a programban. Nem új ingatlan építésére, és nem másra, kifejezetten erre a célra. Akkor felhívtam a minisztériumban az akkor ez ügyben illetékes személyt, és közöltem, lemondunk erről a lehetőségről. A minisztérium illetékese közölte, hogy ez az elem így jó, ahogy van, nem szabad megfutamodnom, és nem szabad azt a látszatot keltenem, hogy mi nem jól döntöttünk, hiszen minden irat át lett tekintve jogászokkal. Az ügy tisztázása érdekében elmondom, hogy ez az ingatlan a település központjában, az óvoda mellett található, ez volt régen az iskola. Az ingatlan 15 éves haszonbérleti szerződéssel lett a település részére átadva, melyben a falu védelmét keményen szabályozó tételekkel lett kiegészítve. Például:

- 15 évig teljesen ingyenes használat
 - 15 év eltelte után elővásárlási jog a falu részére
 - például 10 év letelte után, amennyiben a jelenlegi tulajdonos értékesíteni kívánja az ingatlant, azonnal köteles visszafizetni a falunak 7 millió forintot
 - ha a 15 év letelik, és a falu nem kívánja megvásárolni az ingatlant, és haszonbérleti előjogáról is lemond, úgy az ingatlanban maradt beépített értékek összegét is köteles a falu részére visszafizetni.
- Mindezt az akkori jogászok átnézték, elfogadták. Sok ember úgy gondolta, hogy ez a pénz tőlük lett elvéve, de sem az emberek, sem a média nem hallgatta meg a valóságot. Nem értették meg, hogy ha ez nem valósul meg, a pénz csupán visszafizetésre kerülne a minisztérium részére, nem lehetne másra felhasználni. Így végül megvalósult a közösségi ház, melynek szolgáltatásait főként azok veszik igénybe, akik a legjobban tiltakoztak ellene. Talán nem tűnik fel számukra, hogy már nem a kazánházban, 10m²-en lévő számítógépes klubba járnak, hogy van orvosi rendelő, kulturált illemhelyekkel és váróteremmel, és igényes hivatali helyiségben intézhetik ügyeiket. Megjegyezném mindemellett azt is, hogy a német élettársam újította fel a régi orvosi rendelőt, az ő jóvoltából az első évi tiszteletdíjamat a falu részére ajánlottam fel, ezen kívül 12 biciklit osztottunk jó tanuló roma gyerekeknek, valamint két utcát leköveztetünk. A több évben is megrendezett jótékonysági rendezvényeink bevételeit helybéli rászoruló családok kapták meg, de finanszíroztunk gyereknapokat, falunapokat 1000 főre főztünk. Amikor az új falubusz megérkezését vártuk, és 2 millió Ft hiányzott a pályázati pénzből, amit csak 2 hónap múlva utaltak el, a lakosság már türelmetlen volt, hiszen szerették volna igénybe venni. Ebben is segített „valaki”. Nekem mindig szívügyem volt, hogy minden ügyben tisztességesen járjak el. Az élettársam és én minden esetben adni kívántunk a településnek, és sosem elvenni attól. Szerintem én voltam az első olyan polgármester a környéken, hogy amikor láttam, veszélyeztetve van az óvoda működése, azt kértem, hogy főállású tiszteletdíjamat, társadalmi megbízatásra cseréljék. Ezzel is azt akartam segíteni, hogy a falu költségvetését ne terhelje egy főállású bér (ami már akkor is az adható bér minimuma volt).

L.M.: Szerinted mi maradt ki a pályázatból, amit fontosnak tartottál volna?

- A munkahelyteremtés, és olyan képzések, melyekkel el tudnak helyezkedni a lakosok.

L.M.: Hogyan történt a pályázat lebonyolítása az elbírálás után, kik vettek benne részt?

- A pályázat elbírálását követően közbeszerzési eljárást írtak ki. A bíráló bizottság tagjai a beérkező pályázatok felbontása után értékelték az ajánlatokat, és a közbeszerzési eljárás nyertese egy teljesen ismeretlen cég lett, mivel az ő ajánlatuk volt a legkedvezőbb. Elkezdtük a pályázat megvalósítását, melyhez szükség volt arra, hogy a helyszínen tartózkodjunk. Rendkívül nagy segítség volt a minisztérium által kiküldött munkatárs, Matern Éva jelenléte, tevékenysége. Az építkezést édesapám jelenlétével napi szinten ellenőriztük. Ő egyetemi végzettséggel rendelkező kőműves szakoktató tanár, így szakmai szemmel belevetett az építkezés folyamatába, és ha bármilyen hibát észlelt, azonnal konzultált a műszaki vezetővel. Az új házak tekintetében erre nem sok esetben volt szükség, hiszen ott az alapok elkezdésétől jelen voltunk. Nem úgy, mint a felújításoknál, ahol több esetben felmérte édesapám a munkát, és reklamált az eredmény miatt. Fontos volt ez az ellenőrzés ahhoz, hogy a kivitelezés első osztályú minőségben készüljön el. Biztonságot adott édesapám magabiztos szakértelme, és az is, hogy ha valamit nem talált rendben, azt azonnal közölte, így az esetleges hibák kijavításra kerültek, a nem megfelelő mennyiséget pótolták. A költségvetés áttekintése után, volt olyan, hogy megbeszéltük a lakóval, hogy ő ássa ki a vízvezeték számára az árkot, mert ez is olyan magas költséggel járt, hogy célszerűbb volt ezt az összeget más beruházásba fektetni az ingatlanánál. Természetesen a felújítások ügyében is voltak viták, mert nehéz megértetni, hogy egy cég számlával, és áfával, hivatalosan kivitelez, tehát nem annyiért végzi el a munkát, „mint Jócó, egy másik településről.”

L.M.: Mi volt a tevékenység a lebonyolításban?

- Minden, az elejétől a végéig. Részt vettem a havi jelentések elküldésében a minisztérium felé, az ellenőrzésekben, a helyszíni bejárásokon.

L.M.: Hogyha a most tekintesz vissza a programra, hogyan értékelnéd az eredményeit? Milyen változásokat hozott, mit tennél másképp?

- Ha visszagondolok, óriási változást hozott, hiszen pl. egy 15m²-es putriból 100m²-es lakásba költözhetett be egy család. Rászoruló emberek a program által segítséget kaphattak, életkörülményeik óriási mértékben javultak. Mostani tapasztalataim szerint nem adnám ki a pályázatírást, nem dőlnék be a pályázati szakértőség megkerülhetetlenségéről szóló „marketingszövegnek”. Ha szakmai segítséget kaptunk volna a projekt megírásában a fejlesztéshez, projektötletekhez – melyekből rengeteg volt –, akkor lehetett volna egy helyi együttműködésen, humán erőforráson alapuló pályázatunk. Lett ehelyett egy típuspályázat, egy kilúgozott, sztereotípiákból építkező projekt a helyi igények kihagyásával. A mai napig sajnálom, hogy azt a rengeteg ötletet a pályázatíró a pályázatból kihagyta, arra hivatkozva, hogy ennyi ötlettel az hiteltelennek tűnne. Többek között így maradt ki a helyi roma gyerekek képességfejlesztő tanodai programja is. Nagy örömmre ezt a későbbiekben meg tudtuk valósítani egy későbbi pályázat keretein belül, de sajnos csak egy évre. Hogy mit csinálnék másképp? Nem szoktam ezen gondolkodni, akkor mindent a legjobb tudásom szerint, nagy lelkesedéssel csináltam, és ugyanígy csinálnék bármit, amit a település érdekei megkívánnak. Én mindig is ezekért ez emberekért dolgoztam, és bizalmukat csak a munkámmal tudom megköszönni.

6. Interjú Matern Évával:

L.M.: Hogyan ítélte meg a település helyzetét a pályázat meghirdetésekor?

- A meghirdetésekor én még nem voltam benne a pályázatban, az összes mentor akkor került bele, amikor már megvoltak a nyertesek is. Azt, hogy a pályázatot hogyan írták ki és mire, milyen feltételekkel hirdették meg, és mi alapján bírálták el, azt akkor tudtuk meg, amikor már bekerültünk. A minisztériumnak az volt az elképzelése, hogy ez egy nehéz és új dolog (a településfelmérési program), sok probléma, konfliktus adódhat, nem volt még ilyen program, ezért rendelték minden településhez egy mentort, akinek az volt a feladata általánosságban, hogy kövesse a történéseket, és beavatkozzon, szükség esetén. Így például, ha másra megy el a pénz, vagy annak egy részét nem a valós célra fordítják, vagy konfliktusok esetén a lakosok között. A mentor tehát egyfajta „villámhárító” szerepet töltött be. A pályázatba beleszólásunk egyáltalán nem volt (mit hagynak benne, mit nem). Gond volt az, hogy pl. Kisvaszaron is a pályázathoz tartozott egy munkahely teremtési program, mely két részből állt: az egyik gyógynövénytermesztés volt, a másikra nem emlékszem már (talán favágó), és ez kimaradt, erre a részre nem maradt pénz, ami nagyon rossz, mert hogyan lehetne integrálódni, ha az embernek nincsen munkája. Vagy hogyan tartaná fenn lakását? Nem tud így kikerülni abból a helyzetből, amiben van. Ez szerintem alapvető lett volna. De egyéb tekintetben is el volt döntve minden, hogy pl. az ún. lakhatási támogatás is konkrétan mit jelent, hogyan valósul meg (új házak, felújítottak, hol épülnek, ki mit kap). Sok tanácsok így nem tudtunk ebben adni, ez már egy kész helyzet volt. Figyelni kellett a folyamatot, és ha van konfliktus, akkor megpróbálni valahogyan kompromisszumra jutni.

L.M.: Ön szerint jobb lett volna, hogyha más helyre épülnek fel az ingatlanok?

- Igen, jobb lett volna, ha nem a falu szélére épülnek. Ha integrációról beszélünk, a lakóhelyi integráció azt jelenti, hogy egyben vannak. Persze az integráció nem csak területi integrációt jelentett ebben az esetben, hanem hogy a lakhatás minősége is közelít a település átlagához (elfogadott színvonalhoz). Ez rendben volt, mert ameddig én követtem ezt a programot, úgy tűnt, hogy megfelelő minőségben épültek fel, de hát a falu szélén épültek. Sőt, azt mesélték, hogy régen a cigányok az erdő szélén éltek, és szép lassan költöztek be a Zsidó utcába (Móricz Zsigmond utca), és tulajdonképpen ezen az úton mentek egy kicsit vissza. Ez területileg nem volt szerencsés. Meg az sem, hogy a Kisebbségi Önkormányzat vezetője meg nem ott kapott, hanem egész máshol, bentebb.

L.M.: Mesélne a tevékenységéről?

- Elsőként úgy gondoltam, hogy meg kell ismerni a családokat, akik érintettek, meg a többieket (ami adja magát a szomszédok miatt). Tehát én elindultam, és meglátogattam őket, kapcsolatba kerültem velük, elmesélték, hogy hogyan élnek, mi a bajuk, élet történet, családtörténet. Látni akartam a családok közti viszonyokat. Kiderült, hogy 2-3 nagyobb família volt, ahhoz tartoztak a családok, és ezek mentén voltak konfliktusok. Másrészt a körjegyzőséggel és a Kisvaszari Önkormányzattal is kellett tartani a kapcsolatot (melynek ugye Kovács Mónika volt a polgármestere). Az önkormányzatnak akkor talán 5 képviselője lehetett, és alkalmazottja meg egy sem. Folyamatosan kapcsolatban voltunk a

családsegítőnek a szociális munkásával (Ildikó, nagyon lelkiismeretes). Körjegyzőséggel voltak konfliktusok (a településnek és nekem is), ők írták ki a pályázatot a házépítésekre és a felújításokra, és hát igyekeztek úgy csinálniuk, hogy az az ő ízlésük szerint történjen, és elég gyorsan lezajlottak a dolgok ahhoz, hogy abba be lehetett volna avatkozni.

L.M.: Ön szerint a programban részt vevők mennyire tudták feldolgozni az életkörülményeik ilyen nagymértékű megváltozását?

- Erre pontosan nem tudnék válaszolni, mert a program befejezése után én már csak 1-2-szer voltam Kisvaszaron, de aztán nem. Tehát, én akkor voltam ott, amikor még az öröm volt jellemző, hogy végre kész van és beköltözhetnek. Aztán, hogy hogyan szembesültek azzal, hogy ez milyen terheket jelent, vagy, hogy hogyan tudtak alkalmazkodni egy másfajta körülményhez, azt már nem tudom. Azt gondolom, hogy ha sikerült volna munkahelyeket teremteni, tehát rendes, kiszámítható jövedelme lett volna ezeknek a családoknak, akkor sikeresebb lett volna ez a program. Mert amit utólag tudok, az az, hogy azért a rezsifizetéssel iszonyú sok gond van. Ami teljesen érthető, mert hát miből fizetnének.
- A másik oldalon pedig ott volt az irigység. Azt, hogy ki került bele a programba azt a Kisebbségi Önkormányzat vezetője és a polgármester döntötték el, és ebből adódtak konfliktusok, mert Horváth Imre az egyik familiának volt a tagja, és akárhogy is nézzük, mégis az ő familiájából többen részesültek a támogatásból. Ez nem azt jelenti, hogy ők nem lettek volna rászorulóak. Persze, minden szempontból megfeleltek a pályázat követelményeinek, borzasztó rossz körülmények között laktak, de más családok is megfeleltek volna, csak ez egyenlőtlen volt, és ez konfliktusokat eredményezett. Ezeket próbáltuk együtt megbeszélni, de módosítani már nem lehetett, erre nem volt mód. Én azt gondolom azért, hogy jó lett volna, ha ezen egy kicsit lehetett volna változtatni, mert akkor lehet, hogy ezek az ellentétek mérséklődtek volna.

L.M.: Ön szerint nem igényeltek volna további segítséget a családok a program után (pl. higiénia tekintetében)?

- A beköltözés utáni állapot az volt, hogy a program alkalmazott egy szociális munkást, aki egy ideig még megmaradt. Tehát aki a programban dolgozott, az még ott maradt, és járt ki még egy jó ideig. Aztán átszervezések történtek. A családgondozás az ő feladata lett volna. Én ezt nem hegyezném ki a higiéniaira, mert ezek között a családok között voltak olyanok, akik nehezem küszködtek a körülményeikkel, nagyon rossz állapotú házakban éltek. Ez nyilván hasonló módon alakultak az új házakban is.
- A házakat nagyon szépen rendezték be. Én emlékszem, hogy volt egy sokgyerekes család, ahol az első időkből a gyerekek semmi mást nem csináltak, csak kiélvezték a fürdőszobát, állandóan fürödtek, ezzel nyilván jelentősen megnövelve a vízfogyasztást. De ennyit a higiéniai problémákról. És emlékszem, hogy a felújított házaknál (amik elég rossz állapotú vályogházak voltak, kérdés, hogy mennyire volt érdemes őket felújítani, vagy lett-e volna más megoldás, de ennyi pénzből nemigen), emlékeim szerint mindenki azt kérte, hogy legyen fürdőszoba. Szóval vannak erősen előítéletes megközelítések a cigányokkal szemben, de mindenki fürdőszobára vágyott. Más kérdés az, hogy egy háznál, ahol problémás a rezsifizetés, mennyit tudnak költeni karbantartásra, renoválásra. Mert ha ezek elmaradnak, akkor nyilván leromlik a lakás.

L.M.: Ön szerint melyek a program hiányosságai, mivel lehetett volna hatékonyabbá tenni?

- Az előkészületekben voltak hiányosságok. Az eredeti szakértői anyagokban szerepelt az, hogy a pályázati szakasznak kb. fél évnek kellene lenni, mely időszakban közösségteremtés valósulna meg. Tehát akik kapják a támogatást, azok maguk dolgozzák ki, hogy hogyan és mire fordítják azt. Ez teljesen elmaradt, és ez is szerepet játszott a konfliktusokban. Itt kívülről döntötték el, hogy mely családok mit kapnak. A közmunkáknál is az volt, hogy én mikor kapok, más miért kapott már kétszer.

L.M.: Úgy tudom, a többi mentorral is tartotta a kapcsolatot, akik más településekre voltak kirendelve. Ön mit lát, a kisvaszari helyzet mennyiben tér el a többi településtől színvonalban?

- Nagyon különbözőek voltak az egyes településeken lebonyolított programok. A kisvaszari a sikeresnek nevezhető programok között tartható számon, az utóélete az, ami az egész telep programnak a sikerét megkérdőjelezi. (Aztán a telep program tovább folytatódott, kicsit változtattak rajta, de alapvetően nem sok minden.) Alapprobléma, hogy érdemes-e azokon a településeken, ahol nincsen semmiféle munkaalkalom, abba pénzt fektetni, hogy ott tartsanak családokat. A kérdés, hogy nem-e lenne hasznosabb arra fordítani támogatásokat, hogy ezek az emberek elköltözzenek fejlettebb régiókba. Tehát, hogy máshol teremtsenek nekik létfeltételeket, ott, ahol esélyük van dolgozni. De ezt azért nem lehetett felvállalni, mert féltek a vádtól, hogy a cigányokat ki akarják szorítani a falvakból, és még pénzt is adnak azért, hogy elmenjenek. Holott ez butaság. Ez egy nagyon is racionális dolog lenne, hogy a

települési mobilitást megtámogassák. Hiszen aki teheti, az elmegy ezekből a falvakból, aki meg nem az ott marad, és így lesznek egyre rosszabbak az életkörülmények.

L.M.: Ön szerint a beruházások Kisvaszaron megfelelően zajlottak (minőségben, mennyiségben)?

- A házak, ahogy én láttam megfelelő minőségűek voltak. A közbeszerzési pályázat körül volt konfliktus, és ezért kértük, hogy a minisztérium finanszírozzon egy külső műszaki ellenőrt, tehát legyen egy független szakértő is. Ő becsületesen véleményezte azt, amit felépítettek. A felújításoknál voltak gondok, amiket meg lehetett kérdőjelezni, hogy elég tartósak-e. De azt is tudomásul kell venni, hogy ezek rossz állapotú vályogházak voltak, amiket azért nagyon nehéz úgy felújítani, hogy az sokat lendítsen rajta. Tehát lehet bele fürdőszobát tenni, de attól a ház még dűledezni fog továbbra is.

L.M.: Hogyan ítéli meg a testület munkáját?

- Az önkormányzati testület maga, az nem emlékszem, hogy olyan sok mindent csinált volna. A polgármester nagyon intenzíven dolgozott ezen az egészen, nagy energiákat tett bele, és a Kisebbségi Önkormányzat elnöke is (őt a pályázat alkalmazta is, neki ott volt a munkaviszonya a pályázatban, de egyébként is sokat dolgozott ezen). Más, különösebben nem. Hát a szociális munkás még, aki szintén innen kapott fizetést egy ideig. A testület lényegében megszavazta, amit meg kellett szavazni. Én nem emlékszem, hogy olyan nagyon sok mindent csináltak volna. Voltak a falun belül konfliktusok, volt, aki keresztbe tett, kellemetlenkedett. De a testület nem foglalkozott ezzel, és ami érdekes, hogy tulajdonképpen a falu sem foglalkozott vele. Tehát konfliktusokat, én legalább is, nem nagyon éreztem a cigány és a nem cigány lakosság között. Mintha hallgatólagosan tudomásul vették volna, hogy ez a cigányok pénze, passz. De lehet, hogy morgolódtak magukban, hogy más megint... De én nem tapasztaltam ilyen jellegű konfliktust.

L.M.: A folyamatok, lebonyolítás Ön szerint megfelelő módon történt?

- A pályázat felelőse ugye Kovács Mónika volt. Hát mit értünk megfelelő alatt? Az biztos, hogy ő rengeteget dolgozott ezzel, és az is, hogy szívét lelkét beleadta. Igazából a pályázattal voltak problémák, és azt ő sem tudta befolyásolni. Próbáltunk más pályázatokkal szerezni pénzt foglalkoztatásra, de nem igazán sikerült (átmenetileg sikerült két asszonynak az óvodába gondozónői állást szerezni, de tudtommal az is csak addig tartott, amíg a pályázat; hiába végezték el a dajkaképző tanfolyamot, nem maradtak ott, talán csak pár hónapot dolgoztak még utána).

L.M.: Ön szerint mennyire tartják a roma hagyományokat, szokásokat, népszokásokat azok a családok, akiket megismert?

- Nem nagyon. A hagyományok abszolút megmaradtak a családok kapcsolati rendszerében, azt számon tartották, de egyéb hagyományokat nem. Biztosan maradtak a hagyománynak nyomai a főzésben, esküvőkön, temetéseken, de egyébként nem találkoztam hagyományos cigány közösségek Kisvaszaron, nem találkoztam vele. Nem is öltözködtek úgy.

L.M.: Lát kitörési pontot ezeknek a családoknak a helyzetükből?

- Hát, egyrészt az iskola, és a szakmatanulás. Anélkül szerintem nem lehet kitörni. 8 általános iskolai végzettséggel megfelelő létbiztonságot teremteni egyre kevésbé lehet. Mindenképpen fontos lenne, hogy rendes iskolákba járjanak, ahol vannak akár felzárkóztató, akár valamilyen tehetségtámogató programok. És olyan szakma tanulása, aminek azért van perspektívája. Tehát szerintem abszolút a munka az elsődleges, és a megbecsülés. Akit nem becsülnek, az nagyon nehezen boldogul, mert ő maga sem igazán tudja becsülni magát, másként lép fel az élet bármely területén.

L.M.: Miket meséltek Önnek a családok, amikor megismerte őket? Például milyen volt a régi, rossz állapotú ingatlanokban élniük?

- Hát egyértelműen rossz, kiszolgáltatott, nincs perspektíva. Persze ha velem beszélgettek, azt befolyásolhatta az, hogy a szemükben én voltam a minisztérium embere. Hiába nem voltam soha minisztériumi alkalmazott, de kétségtelen, hogy a minisztérium bízott meg ezzel a munkával, és ezért nagyobb hatalmat tulajdonítottak nekem, mint ami volt (tulajdonképpen nem is volt, de ők azt gondolták, hogy van). Emlékszem még arra, hogy volt szocpolos házépítés, és voltam olyanoknál, akik ilyen szocpolos házakban laktak, amik botrányos módon készültek el. Így ezek a családok nagyon elégedetlenek voltak, hiszen nem kerülhettek bele a programba, mert ezt már korábban elkezdték (tehát korábban volt valamilyen új házuk, ami valószínűleg sosem készült el egészen; de mások kapnak valamit ajándékba, ők meg maguknak csinálják, részben eladósodva, másrészt a ház sosem volt jó minőségű). Tehát ez egy ilyen reménytelen, perspektívátlan helyzet. Akik itt laknak, tudják, hogy sosem lesz annyi pénzük, munkájuk. Ha valakinek nincsen munkája, akkor még kevésbé van

perspektívája, így az egész élet strukturálatlanná válik (időben, térben nincsen struktúrája az életnek, ami strukturálná).

7. Interjú Tkálecz Istvánnal:

1. L.M.: Hogyan ítélte meg a romatelepe-felszámolási programot?
 - Nem igazán tetszett, az erdők és földek az új házak felett vannak. Rengeteg a lopás, több milliós kárt okoztak. Kétszer gyújtották fel az erdőt, sajnos ez a tendencia.
2. L.M.: Hogyan vélekedtek a programról a kimaradt családok Ön szerint, és arról, hogy ők nem kerültek bele?
 - Nem igazán örültek a magyarok, mert soha semmit nem kaptak, mindenért meg kellett küzdeniük. A programban részt vettek nem becsülik meg az ingatlanokat, tisztelet a kivételnek. Ez látszik is a lakások állapotán. Talán a Hajdú, aki a legtisztább, és mindig rend van nála.
3. L.M.: Úgy hallottam, Ön is, a magyar családok is figyelemmel kísérték az építkezést, Ön szerint milyen véleménnyel voltak róla?
 - Meglepődtünk mennyire szépek lettek, szuperek voltak! Bementünk, megnéztük, bármelyiket elfogadtuk volna, személy szerint én is. Mostanra talán csak 3, ami még jó.
4. L.M.: Ön szerint hogyan vélekedtek a magyar családok az ingatlanok megtekintése után? Hallott visszajelzéseket?
 - Utálat, ellenszenv volt a reakció, hogy a magyarok miért nem? Miért csak ez a társadalmi réteg kap? Más az egész életét becsülettel végigdolgozza, a hitelekkel küszködik, ilyenről csak álmodna.
5. L.M.: Sokan gondolták ezt Ön szerint?
 - Nem is kevesen! És ezek az emberek becsületesen dolgoztak, nem gyereket gyártottak. Ha meg kellett volna érte küzdeni, azt többre becsülték volna, mint ha csak így megkapják. Eddig is túl sokat kaptak.
6. L.M.: Ön szerint egymással is vitáztak a családok a programról?
 - Hallottam, hogy a családok vitáztak egymással irigységből.
7. L.M.: Ön mit szól a jelenlegi hivatal felújításához, amire 7 millió forintot költöttek a program keretein belül? Ön szerint szükség volt erre?
 - Igen. A jelenlegi kultúrház semminek nem felel meg, csak rendezvényeknek. Most minden kulturált környezetű.
8. L.M.: Mit gondol a hivatal munkájáról? Kapnak a lakosok megfelelő segítséget?
 - Túlzottan is kapnak. Elég csúnya a visszajelzés, semmi nem jó, csak rosszat kapunk. Bármilyen történik, az emberek az utcán rendezik el, és ott kiabálnak. Velem is többször előfordul, hogy a szép beszéd ellenére is kiabálnak velem az utcán, köztereken. Pedig mindig próbálok maximálisan segítséget nyújtani, volt már, hogy a saját pénzből váltottam ki a gyógyszert a gyerekeknek. Lehet, hogy ők 5 perc alatt túllépnek rajta, de engem sokáig bánt. Köszönetet nem várnék el, csak néha egy jó szót.
9. L.M.: Milyen a magyar és a roma lakosság kapcsolata Ön szerint?
 - Milyen lenne, ha a roma társadalom maga is széthúz?
10. L.M.: Ön szerint milyen programokra mennének el a lakosok?
 - Szörnyű ezt kimondani, de mindegy milyen rendezvényre, csak ingyen kaja, pia legyen.

A második interjúalany inkognitóban kívánt maradni, nem járult hozzá semmilyen adatának feltüntetéséhez.

1. Amikor először meghallottam, azt gondoltam, egy újabb program, csak a romáknak. Az jó dolog, ha tényleg olyan embereken segítenek, akik máshogy ezt nem tudták volna megoldani. De ezzel ellentétben, több magyar család óriási nélkülözésekkel tengeti hónapjait, és egy átmeneti segélyért is szégyell felmenni a hivatali dolgozókhoz, így én is.
2. Fel voltunk háborodva. Persze senki nem merte a véleményét elmondani, de visszataszító volt a falufórumokon a döntés után történt cirkusz.
3. Többen elmentünk megnézni a házakat, és nagyon gyönyörűek voltak.

4. Bármelyikünk elfogadta volna a házakat, de ennél kevesebb segítségnek is örültünk volna.
5. L.M.: Ön szerint sokan irigykedtek?
 - o Természetesen volt, aki elmondta nem tetszését. Én személy szerint úgy vélem, hogy sokaknak fájt, hogy ezek az ingatlanok pár év múlva valószínűleg ugyanolyan putrik lesznek, mint az előzőek. Nem bíztak abban, hogy a házakat megbecsülik és karbantartják majd.
6. Igen. Főleg azok vitatkoztak, akik nem kaptak új házat, vagy csak felújításban részesültek. Nem értem, miért voltak elégedetlenek, hiszen több házba fürdőszobát építettek.
7. Nagyon szép lett a hivatal, jó odamenni. Mindenképpen szükség volt a felújításra, ez régen a település iskolája volt. Nagyon jó, hogy most az orvosi rendelőhöz már kulturált váróterem van, és azt is elmondhatom, hogy az itteni hivatal a legszebb a környező települések közül.
8. A hivatal sokszor olyan feladatokat lát el szerintem, ami nem is tartozna a hivatáskörébe. Minden problémájukkal azonnal a hivatalhoz fordulnak a romák. Ezt főként olyankor tapasztalom, amikor az orvosi rendelő várótermében váraokozom. Akarva, akaratlanul hallja az ember, hogy kint miről beszélgetnek a romák. Én csak azon csodálkozom, hogy a polgármesternek ehhez még van türelme. Még olyankor is, amikor többször illetlenül viselkednek. Én teljesen meg vagyok elégedve a hivatal munkájával, mert szerintem a polgármester igyekszik a falu egészségének segíteni. Az természetes, hogy egy programba nem kerülhet bele mindenki.
9. Semmilyen. Nekem nincs problémám velük, mert van köztük becsületes, tisztességes ember, de van köztük olyan, aki nem. Ez persze a magyarokra is jellemző. A közös programokon a magyarok nem igazán vesznek részt, régen ez egészen más volt.
10. Színházba régen eljártunk, de ez most már nem működne.

8. Interjú nyolc kedvezményezettel:

Az első interjúalanyom Hajdú József, 55 éves elvált férfi, végzettsége 8 általános, jelenleg nincsen munkája. 30m²-es ingatlant kapott.

1. Nem volt jó!
 - b. Hát, kunyhóban. Az ott volt kint, de aztán rend volt, a polgármester is volt kint.
 - c. Volt villany valameddig. A „taknyos” Jancsi adta el a villanyórát, mert nem tudtam volna világítani. De aztán villany se volt.
 - d. Rossz volt, nem volt villany, meg víz.
 - e. Segély volt. (28.000Ft)
 - f. Volt, az önkormányzatnál, meg maszekoltam.
 - g. - Nincs! Már nagyok.
- De akkor van, nem? (L.M.)
- Ja, de nem beszélek velük. Gazemberek. Ilyen a világ.
 - h. Hát, például arra, hogy legyen villany, jogosítvány. Tényleg, volt, de elvették. Meg, mit tudom én...
 - i. Semmilyen! Nem jártam.
 - j. - Miks Terka? Nem! Hát az nem segített senkinek. Nekem nem. Fel is jelentették sikkasztásért.
- Akkor nem ő volt a polgármester. (L.M.)
- Ja, Kovács Mónika! Azzal igen.
2. Még, hogy örültem?! Örültem, a kőműveseket is ismertem. Örültem, amikor a kultúrban tartott a polgármester megbeszélést, még be is kiabáltam örömömben neki! Tudja, a választáskor, pedig józan voltam, hogy én csak rá szavazok.
 - a. Nagyon jó.
 - b. Én? Részt vettem végig! Jó volt, mert volt munka. Az összes kőműves ismert, jó volt dolgozni. Most is csak töröm az agyam, hova menjek dolgozni.
 - c. Igen, még hogy ám! Hát jó hogy jól, igazi szakemberek!
 - d. Igen, hát hogyne!
 - e. Hát, volt, akinek tetszett, volt, akinek nem. Hát mit irigykednek, azért én sem vagyok hülye.
3. Hú, nagyon gyönyörű érzés volt, kulcs, meg minden. A brigádvezető adta a kulcsot!
 - a. Jó volt, nagy élmény!

- b. A lakás kívül, belül, a festés... Hát pont ilyen kék lett, mint itt a hivatal. Szép volt.
 - c. Nagyon rossz, hogy nincs munka, jó lett volna, ha volna.
 - d. Az eredmény, hát az nagyon tökéletes! Ez jó így.
4. Hát hogyan, hát miért ne?! Ez csak természetes!
- a. Hát több hát! Ott a régiben nem fizettem semmit. Víz, villany, egyértelmű!
 - b. Minek? Nem kell.
 - c. De még mennyire, még a dohányzásról is leszoktam! Azt mondtam lemondok, hát lemondtam. Még szeszt se iszok, azt se kívánom. Hát egy cigi 3 kiló kenyér.
5. Nagyon nagyot. Hát meg a Honvédség. Ez a normális, ott neveltek rendre, tanítottak, de még mennyire örülök, hogy voltam. Hát az nagyon jó volt.
6. Munka, bármilyen. Mert én mindig részt veszek, és bírom is. Képzés az jó volna, arról emberekkel beszéltem már, de nem biztos, hogy lesz.
7. Kívül hagy az önkormányzat. Most is „nyegtetem” az önkormányzatot, dolgozni akarok. Tavaly 11 hónapot dolgoztam. Nem bírok meglenni, munkát akarok, nem járok segélyért!

A második interjúalanyom Orsós Aranka, 34 éves egyedülálló nő, végzettsége 8 általános, illetve rendelkezik OKJ-s végzettséggel, munkája jelenleg nincs. 2 és fél szobás ingatlant kapott.

- 1. Rossz, nagyon szűkösen éltünk.
 - a. Egy szoba volt.
 - b. Először semmi nem volt; víz, villany és fürdő sem. Később vezettettem be csak a villanyt és a vizet.
 - c. Nehezek.
 - d. Családi pótlék, szociális segély.
 - e. Önkormányzat, alkalmi munka, pár hónapos.
 - f. Kettő.
 - g. Házra.
 - h. Nem, nem volt program.
 - i. Igen.
- 2. Hát, szavakkal nem lehet elmondani, nagyon örültem.
 - a. Nagyon jó érzés volt, akkor hittük el, akkor győződünk meg róla, amikor elkezdtek.
 - b. Igen.
 - c. Jó minőségben.
 - d. Igen.
 - e. Sok irigy volt, hogy én nem érdemlem meg, miért kaptam, meg ilyenek.
- 3. Nagyon jó.
 - a. Kényelmesebbek. Furcsa volt, hirtelen nagynak tűnt, a gyerekeknek volt külön szoba.
 - b. Tisztálkodás, kényelem, meg hát, hogy steril, tisztábban tudom tartani.
 - c. Fontos lett volna.
 - d. Előnye, hogy sok ember házhoz jutott, akinek kellett. Nem előnye, olyan nincs, nem tudom.
- 4. Igen.
 - a. Igen.
 - b. Nem.
 - c. Ja.
- 5. Jót, lett ház.
- 6. Bármiben.
- 7. Nagyon jó.

A harmadik interjúalanyom Orsós György, 47 éves egyedülálló férfi, végzettsége 8 általános, munkája jelenleg nincs. 30m²-es ingatlant kapott.

- 1. Szegénység volt, nem volt munka.
 - a. Kunyhóban, földes volt, se villany, se víz.
 - b. 4m² volt, kicsike.
 - c. Szegénység volt, oda volt az ember.
 - d. Segély volt. (28.000Ft)
 - e. Néha, maszek.
 - f. Nincs gyerekem.
 - g. Hát, jobb életre, a pénz kevés volt.
 - h. Semmire, nem volt pénz.
 - i. Igen, segített.
- 2. Örültem, az embernek van valamije.

- a. Nagyon jó érzés volt, az ember szíve megroppant. Csak közel van egymáshoz.
 - b. Igen.
 - c. Jó minőségben.
 - d. Igen.
 - e. Örültek, szerintem jó véleményük volt.
3. Nagyon jó, majdnem a bőrömből kiugrottam!
- a. Furcsa, de megszoktam. Mintha másnál aludnék.
 - b. Hát, ez a ház többet ér.
 - c. Hát jó lett volna, hogyne, szegény vagyok!
 - d. A ház közel van a többiekhez, az én szomszédom még jó. De ez baj, hogy közel vannak a házak egymáshoz.
4. Igen, festek most is, hanyagolni nem szabad.
- a. Igen, hogyne.
 - b. Igen.
 - c. Hát, a mai világban? 22.000 forintból megélni? Víz, villany, digi... Egy nadrágom, cipőm nincs, elhiszi? Már nagyon régóta nem vettem magamnak semmit.
5. Jót.
6. Bármiben, megélni kell.
7. Elégedett vagyok.

A negyedik interjúalanyom Orsós Éva, 30 éves nő, élettársi viszonyban él, végzettsége 8 általános, illetve rendelkezik 2 OKJ-s végzettséggel, munkája jelenleg nincs. 70m²-es ingatlant kapott.

1. Nagyon rossz körülmények között éltünk, fürdőszoba nem volt, minőségen aluli...
 - a. Konyhóban.
 - b. 14m² volt, villanyt volt, én vezettem be.
 - c. Egyfelől biztonságos volt, de pici, nem mondhatta a fiam, hogy ő bemegy lefeküdni, együtt voltunk. Nagyon nehéz volt.
 - d. Járadék volt, családi pótlék meg gyes.
 - e. Nem.
 - f. Kettő.
 - g. Másik házra, egy nagyobbra, ez volt a legfontosabb.
 - h. Nem jártam, nem tudtam. Gyesen voltam.
 - i. Igen, én elégedett voltam, cserébe a konyhóért kaptam egy 3 szobás házat. 5 évig szenvedtem a konyhóban.
2. Örültem, de nem tudtam, mivel jár, nem tudtam a súlyát. De a valóságban sem tudtam felfogni, csak amikor épült.
 - a. Aludni sem tudtunk, arról beszéltünk, milyen lesz. Messzinek tűnt, minden nap arra gondoltunk, mikor lesz kész.
 - b. Nem.
 - c. Azt gondoltam, jól. Most nem. Dugulás van, lehet, a csövek vékonyak, a gipszkartonnal se vagyok megelégedve.
 - d. Igen, nagyon.
 - e. Hát, hogy két gyermekem van, miért kaptunk olyat, mint egy háromgyermekes. Ebből volt vita, de végül is nem nevezhető annak. Megértettem velük, hogy ez normális, hogy két gyerek van külön szobában, meg mi is külön. Ez így reális.
3. Leírhatatlan durva!
 - a. Nem igazán emlékszem rá, jó volt. Nap mint nap hozzászoktunk, egy hónap kellett, míg megszoktuk.
 - b. Hely, fürdőszoba, meleg víz.
 - c. A legfontosabb a munkahely, ezt a házat fenn kell tartani.
 - d. Előny a ház maga, egy ilyen ház ingyen. De miért lent, de miért lent épült fel? Ha valaki azt mondaná, hogy ad érte máshol, még ha két szobát is, elcserélném. Nem a ház a gond, hanem ahol van. Remélem, a gyerekeim nem maradnak, már mondták is, hogy nem fognak. Ha a házat el lehetne vinni...
4. Igen, festés volt.
 - a. Igen, jóval a háromszorosára. Nem tudok a vízen spórolni. Napi rendszerességgel fürdünk. Ebből van a legnagyobb vita, hogy mikor ki. A fiam 15, a lányom 12 éves, négyyszer öltöznek át egy nap.
 - b. Nem.
 - c. Igen.

5. Mindenféle téren más volt, közérzetben, az életkörülmények változtak.
6. Munkalehetőség, vagy képzés is jó lenne, pl. dajka, vendéglátó.
7. Sokat nem járok be, nem tudok nyilatkozni. Amit nehezen kell intézni, azt elintézik. Nincs munka, de ezért nem a hivatal a hibás!

Az ötödik interjúalanyom Horváth Ibolya, 35 éves férjezett nő, végzettsége 8 általános, illetve rendelkezik OKJ-s végzettséggel, munkája jelenleg nincs. 80m²-es ingatlant kapott.

1. Hú, nagyon gyötrelmes, nehéz volt.
 - a. 5 évig kunyhóban.
 - b. Volt víz és villany, fürdő nem.
 - c. Szomorú volt, külön szoba nem volt. Egy szülő jobbra vágtyik, álmodtunk róla.
 - d. 48.000Ft három gyerekre, segély.
 - e. Nem.
 - f. Három.
 - g. Egy házra, egy normális házra.
 - h. Nem jártunk sehová.
 - i. Igen!
2. Azt hittem, megbolondulok örömömben. Félttem, nem hittem el teljesen.
 - a. Akkor hittük el. De biztos megkapjuk? Ég és föld lenne. Izgalommal teli napok következtek, nem volt más téma.
 - b. Igen.
 - c. Biztos, hogy igen, jó lett.
 - d. Persze.
 - e. Már akik nem kaptak? Irigykedtek, irigyelték. Veszekedtek, meg akartak verni, megrongálni a házat. Tényleg, éjjel őrizte az uram, amikor még csak a gerendák álltak. A férjem félt, hogy megvágják a gerendát, pufajkában aludt, őrizte, mert azt mondták, nem fogjuk élvezni. Féltettük. Úgy takartam be a lábát.
3. Juj, bementünk, néztük, üres volt. Sírtunk, a gyerekek elfoglalták a szobákat. Nekünk életünkben először volt padlószőnyegünk. Nem engedtem be mást cipővel, a mai napig így van.
 - a. Bevittünk egy kanapét, és ott aludtunk mindannyian az üres házban, együtt. Csak másnap pakoltunk be, fel kellett fognunk, hogy ez a miénk. Már előre megvettem mindent, de nagyon izgatottak voltunk. Remegtem, édesanyám sírt, a csempét puszilta.
 - b. Hú, minden. Még a levegő is, szó szerint más volt. És ebbe minden beletartozik.
 - c. Fontos lett volna, nem mindenkinek van munkája.
 - d. Előny, hogy van út, víz, közmű. Hátrány a szennyvíz, mert van is meg nincs is. Sokba kerül a kiszippantás. (A mellettünk lévő szomszéd is kiengedni, és ez bajt okoz.)
4. Évente egyszer minimum festek, nagyon vigyázunk rá.
 - a. Több!
 - b. Persze.
 - c. Persze, mindig muszáj.
5. Azt gondolom, hogy a családomat olyan körülmények között nevelem fel, ahogyan kell. Mindent megteszek ezért. Más házba kellene elmenni, látni a különbséget. Nagyon sokszor takarítok.
6. Bármilyen programban, ami fizet. Ez az igazság, kevés a pénz.
7. Elégedett vagyok.

A hatodik interjúalanyom Orsós Lászlóné, 48 éves özvegy nő, végzettsége 8 általános, munkája jelenleg nincs. 45m²-es ingatlant kapott.

1. Nagyon rossz.
 - a. Életveszélyes volt, hála az Istennek, hogy új ház lett.
 - b. Nem volt semmi, én szegény voltam, egy konyhában két gyerekkel.
 - c. Rossz volt, se tévé, csak egy rádió volt. Nem volt fürdőszoba se. Az ember (férje) még akkor élt, de nagyon beteges volt, palackról lélegzett.
 - d. Családi pótlék, szociális segély.
 - e. Nem.
 - f. Kettő.
 - g. Házra, több pénzre.
 - h. Nem jártunk sehova.
 - i. Igen, soha nem lett volna házam.
2. Nagyon örültem, sírtam örömömben, mert nagyon szegény voltam, a férjem meghalt.

- a. Örültem, mert el akarták vinni a gyerekeim, a pap azt mondta, intézetbe viszi, és írjam alá, hogy figyelmeztetnek arra, hogy a ház életveszélyes. (Az ingatlan a metodista egyházé volt.)
 - b. Nem.
 - c. Igen.
 - d. Igen, nagyon.
 - e. Sokan örültek, tudták, hogy egyedül nevelem a gyermekeim.
3. Nagyon jó.
- a. Vidámak voltunk, sírtunk örömkben, ilyen ház az életünkben nem volt, és soha nem is lehetett volna.
 - b. Az imaháznál félttem a két gyerekkel, nem mertem elaludni, hogy megvédjem a gyerekeim. Félttem, hogy nehogy ránk omoljon.
 - c. A munka fontos lett volna.
 - d. Nem tudom.
4. Igen.
- a. Igen.
 - b. Minek?
 - c. Igen.
5. Sokat változott az életünk.
6. Valamilyen munkában, tanulni nem akarok.
7. Meg vagyok elégedve.

A hetedik interjúalanyom nem járult hozzá neve feltüntetéséhez, 29 éves férfi, élettársi viszonyban él, szakmunkás végzettséggel rendelkezik, jelenleg van munkája. 40m²-es ingatlant kapott.

1. Nem túl jó.
- a. Egy szobában laktunk a szüleimmel.
 - b. Volt víz, általános felszereltség.
 - c. Átlagosak.
 - d. Segélyen voltam, szociális járadékot.
 - e. Nem dolgoztam.
 - f. Akkor egy, most kettő.
 - g. Hát, házra, nyaralásra, egy jó kocsira.
 - h. Én jártam sokat a faluba, kocsmába, bálba, diszkóba.
 - i. Igen.
2. Nagyon örültem neki.
- a. Nagyon jó érzés volt, de a hely nem tetszett, ahová épült.
 - b. Nem.
 - c. Én talán kétszer voltam az építkezésen, akkor úgy tűnt, minden megfelelő, de pár év után, cserélni kellett a kilincseket, a mosdót, villanykapcsolókat...
 - d. Nagyon vártuk.
 - e. Rajtam kívül senkinek nem tetszett, félreértelmezték a programot, hogy csak a cigányok kapnak. Szerintem a rászorulóknak. Nekem az élettársam roma.
3. Nagyon jó volt.
- a. Biztos jó volt, már nem emlékszem.
 - b. A legnagyobb különbség, hogy csak mi voltunk. Nem más az úr, hanem én, és minden rendezettebb.
 - c. Jobb lett volna a munka is.
 - d. Előny volt, hogy kaptunk pénzt, meg házat, még ha keveset is bútorra. Hiány, hogy beletartozhatott volna a kerítés és az udvarrendezés is.
4. Igen, elkezdtem bekeríteni, de már lelopták. Akkor meg minek? Amíg elől be akartam keríteni, addig hátul lelopták.
- a. Több, mindenképp!
 - b. Nem, csak ha akar jönni.
 - c. Hát igen, nagyon.
5. Nagyon nagyot! Így kezdtem el a saját életem.
6. Ha nem lenne munkám, képzésben. Na jó, munkát is vállalnék, de a képzés jobban fizet és még jó is valamire.
7. Nincs gondom vele. Na, jó, néha nem tetszik egy pár apróság, nem bírok minden testületi tagot, mert okoskodnak. A polgármesterrel nincs problémám. Ha kértam, kaptam segítséget.

A nyolcadik interjúalanyom Orsós Lajosné, 39 éves férjezett nő, végzettsége 7 általános, munkája jelenleg nincs. 100m²-es ingatlant kapott.

1. Rosszak.
 - a. 15m²-en éltünk tizenketten, csöpögött, az nem lakás volt, az putri.
 - b. Sárból meg fából, megmondom az igazat.
 - c. Rosszak, rémálom, hát ez az igazság.
 - d. Járadék volt, családi pótlék.
 - e. Nem, a férjem az erdészetnél volt.
 - f. 10.
 - g. Sok mindenre, megélhetésre, munkára, a gyerekeknek sok mindenre. Nem lehet felsorolni, arra fél év kéne.
 - h. Semmire. Munkát kértünk, nem kaptunk, segély elutasításra került. Se a Terka, se a Józsi bácsi (előző polgármester) nem adott. A mostanítól kértünk egyszer, akkor kaptunk.
 - i. Úgy, ahogy, mert akkor maradtam volna a nyomorban. Ez az igazság, ebben nem hazudok.
2. Örültünk, nem hittük el, hogy beleesünk. Már a pázstörháznál akkor leszakadt a gerenda.
 - a. Jó érzés volt.
 - b. A férjem végig részt vett.
 - c. Igen, csak a bojler, meg a villany nem megfelelő, nincs külön óra.
 - d. Minden nap kukucskáltunk, zaklattuk az embereket, hogy gyorsabban.
 - e. Örültek, vagy mit tudom én. Ki tudja, lehet szidtak.
3. Nagyon jó, az esőt nem vettük észre. Amikor beköltöztünk este nagy zivatar volt.
 - a. Furcsa, úristen, ez a miénk?
 - b. Hát, a régi életveszélyes volt, féltettük a gyerekeket. Ez nem dől ránk.
 - c. Nagyon kellett volna. Jobb megélhetés lenne, talán a Lajos dolgozhatna.
 - d. Hátrány, hogy nincs munka, rossz a megélhetés. Előny, hogy kaptunk egy házat.
4. Igen, hát ott mit újítottunk volna. Javítottunk, puff, leszakadt a kémény.
 - a. Igen.
 - b. Igen, végül is igénybe vennénk, segítsen ebbe, abba. (Megjegyzés: A gyerekek védelembe vannak véve.)
 - c. Hát, igen, a gyerekek miatt. Betegek sokszor, orvoshoz kell vinni őket.
5. Változást?
6. Könnyű fizikai munkában, vagy valami képzésben, amiben jó a pénz.
7. Nagyon, de Vásárosdombóval nem. Fel vagyok háborodva. Elkeverték a hivatalban a pénzem.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Berey Katalin: *A cigánytelepek felszámolása és újratermelődése*, In: Utasi Ágnes – Mészáros Ágnes (szerk.): Cigánylét (Műhelytanulmányok), Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete (1991), 108. old.

Pörös Béla: *Korképek*, Pécs: Ifjúsági Egyesület (2010), 60-64. old.

Virág Tamás: *Programok a cigánytelepek felszámolására (Tervek és tapasztalatok)*, In: Törzsök Erika – Paskó Ildikó – Zolnay János (szerk.): Cigánynak lenni Magyarországon – Jelentés 2007 – A gyűlölet célkeresztjében, Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány (2008), 165-172. old.

<http://www.baranyapaktum.hu/dokumentum/20100525/ofatersegijo.pdf>, letöltés dátuma: 2013-03-21

http://www.baranya.hu/doksik/content/fejlesztési_koncepcio/bm-terfejl-program.pdf, 13-16. oldal, letöltés dátuma: 2013-03-21

<http://www.szmm.gov.hu/main.php?folderID=1055&articleID=5013&ctag=articlelist&iid=1>, letöltés dátuma: 2013-03-22

http://www.romnet.hu/hirek/2005/08/12/a_romatelep-botrany_tovabb_gyuruzik, letöltés dátuma: 2013-03-23